



Nisâ Sûresi 97-100. Âyetleri Bağlamında Kur’ân-ı Kerîm’de Hicret Olgusunun Mahiyeti Meselesi

Yakup BIYIKOĞLU | orcid.org/0000-0003-0759-8634 | ybiyikoglu@nku.edu.tr

Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Bölümü,
Tefsir Anabilim Dalı, Türkiye

<https://ror.org/01a0mk874>

Öz

Sosyolojik açıdan önem arz eden göç, insanlık tarihi kadar eski olup sosyal, siyasi, ekonomik, ekolojik faktörler sebebiyle insanların fizikî olarak yer değiştirmeleri şeklinde tanımlanabilir. Kur’ân-ı Kerîm’de 31 âyetle hicret olgusundan bahsedilmektedir. Ana hatlarıyla ifade edilecek olursa Kur’ân’da inananların göç etmesi zorunluluğuna dikkat çekilmekte; belli şart ve koşullarda inananların hicret etmelerinin itikadî boyutlarından söz edilmektedir. Arapça bir kelime olarak hicret, “bir şeyin terk edilmesi”, “bir şeyden uzaklaşılması” anlamlarına gelir. Terim anlamı bağlamında ise hicret, “Allah için bir yerden başka bir yere bir göç etmek” anlamına delâlet eder. Kur’ân’da bilhassa peygamber kıssalarında Hz. Âdem’den beri tebliğ görevlerini yapabilmek ve inançlarını yaşayabilmek uğruna bir kısmının vatanlarından hicret ettiklerine dair haberler mevcuttur. Bu çalışmada ise Nisâ Sûresi 97-100. âyetleri özelinde hicretin mahiyeti sorunu analiz edilmektedir. Bu bağlamda ilgili âyetler perspektifinden inkârcılar tarafından Hz. Peygamber ve inananların hicret etmeye zorlanmaları ve hicret etmeyenlerin durumu; âyetlerin iniş sebepleri ve âyetler arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Yine Nisâ sûresi 97. âyetle mazereti olmadan hicret etmeyip Müslümanların safına geçmeyenlerden ve din için bir çaba sarf etmeyip zillet içerisinde yaşayanlardan bahsedilmektedir. Nisâ 100. âyetle ise tamamlanmasa bile samimiyetle iyi niyet ve samimiyet ile yapılan hicretin mükafatının verileceği müjdelanmaktadır. Özetle ilgili âyetler ve hadisler açısından hicret olgusunun günümüze yansımalarına bakıldığında hicret etmek veya bulunduğu yerde kalmak durumları arasında kalındığında siyasî ve kültürel hâkimiyet anlayışını değil de din, düşünce ve vicdan hürriyetini esas almak daha isabetli görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur’ân, Hicret, Nisâ Sûresi, Sebeb-i Nüzûl.

Atıf Bilgisi

Bıyıkoglu, Yakup. “Nisâ Sûresi 97-100. Âyetleri Bağlamında Kur’ân-ı Kerîm’de Hicret Olgusunun Mahiyeti Meselesi”. *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi* 11/2 (Temmuz 2025), 846-874. DOI: 10.69576/ihya.1644819

Geliş Tarihi	22 Şubat 2025
Kabul Tarihi	26 Nisan 2025
Yayın Tarihi	20 Temmuz 2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Bildirim	ihyajournal@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Yazıların içeriğinden yazarlar sorumludur. Bu dergide yer alan yazılarda ifade edilen görüş ve değerlendirmeler, yazarlarının kişisel fikirlerini yansıtır; derginin kurumsal görüşü olarak kabul edilemez. Makale içeriklerinin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tümüyle yazarlara aittir; dergi editörleri ve yayın kurulu bu konuda herhangi bir sorumluluk üstlenmez.

The Issue of the Nature of the Hijra Phenomenon in the Holy Qu'rān in the Context of Surah an-Nisā Verses 97-100

Yakup BIYIKOĞLU | orcid.org/0000-0003-0759-8634 | ybiyikoglu@nku.edu.tr

Assoc. Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Division of Tafsir, Türkiye

<https://ror.org/01a0mk874>

Abstract

Migration, which is of sociological importance, is as old as human history and can be defined as the physical displacement of people due to social, political, economic and ecological factors. The phenomenon of emigration is mentioned in 31 verses in the Qur'ān. To put it in broad terms, the Qur'ān draws attention to the necessity of believers to migrate; the theological dimensions of believers' migration under certain conditions and circumstances are mentioned. As an Arabic word, hijra means "abandoning something" or "moving away from something". In the context of the term, hijra refers to "migrating from one place to another for the sake of Allah." There are reports in the Qur'ān, especially in the qisas of the prophets, that some of them emigrated from their homelands in order to fulfill their duty of preaching and to live their faith since the time of Prophet Adam. In this study, the question of the nature of migration is analyzed in particular in the verses 97-100 of Surah an-Nisā. In this context, from the perspective of the relevant verses, the Prophet Muhammad and the believers being forced to migrate by the unbelievers and the situation of those who did not migrate; the reasons for the revelation of the verses and the relationship between the verses are discussed. Again, in the 97th verse of Surah an-Nisā, those who do not migrate and join the ranks of Muslims without an excuse and those who do not make any effort for religion and live in disgrace are mentioned. In the 100th verse of en-Nisā, it is given the glad tidings that the reward for migration made sincerely, with good intentions and sincerity will be given, even if it is not completed. In summary, when we look at the reflection of the concept of migration to the present day in terms of the relevant verses and hadiths, it seems more appropriate to take freedom of religion, thought and conscience as a basis rather than the understanding of political and cultural dominance when faced with the choice of migrating or staying where one is.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Hijrah, Surah al-Nisa, Asbab al-Nuzul.

Citation

Biyyikoğlu, Yakup. "The Issue of the Nature of the Hijra Phenomenon in the Holy Qu'rān in the Context of Surah an-Nisā Verses 97-100". *İhya International Journal of Islamic Studies* 11/2 (July 2025), 846-874. DOI: 10.69576/ihya.1644819

Date of Submission	22 February 2025
Date of Acceptance	26 April 2025
Date of Publication	20 July 2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	ihyajournal@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. The views and opinions expressed in the articles published in this journal are solely those of the authors and do not reflect the official position of the journal. The authors bear full scientific and legal responsibility for the content of their articles; the editors and the editorial board assume no responsibility in this regard.

Extended Abstract

The Qur'ân uses the term hijra for the phenomenon of migration in which individuals leave their homeland for the sake of their beliefs. Apart from this, migration/hijra, which is carried out due to natural conditions and similar necessities, is a form of human action as old as human history and has an important place in the science of sociology. The phenomenon of migration is mentioned in many verses in the Qur'ân. In fact, it is understood from some verses that it is obligatory for believers to migrate, and that in essence, it is a matter of faith that believers should migrate under certain conditions and circumstances, as indicated by the prophets. When we look at the narrations in the context of the interpretation of the verses 97-100 of Surah Nisâ, we see that the theoretical explanations on this subject in the tafsir books are not sufficient to meet the need and determine the most appropriate behavior in all times and places. Especially when viewed from the perspective of today's sociology, it can be seen that some solutions are permitted in modern period commentaries. The path and method to be followed in this regard is to understand the purpose of the verses and hadiths and act accordingly. Again, in the verse 97 of Surah Nisâ, it is stated that when the angel asked those who did not migrate with the Prophet, "Why did you not migrate?", they gave an excuse saying that they were forced, but their excuses were not accepted and their end would be Hell. Because, as it is seen in the narrations of the reason for revelation, some of them joined the war on the side of the polytheists in Badr and formed a crowd. Thus, they wanted to intimidate the believers and cast doubt on them, and they were included in the category of Mecca hypocrites, and some of them apostatized and died as unbelievers. Thus, they wanted to intimidate the believers and cast doubt on them, and they were included in the category of Mecca hypocrites, and some of them apostatized and died as unbelievers. Therefore, those who continue to live among polytheists in this way, whether they return to polytheism under the influence of this togetherness or oppression, or whether they do not return and live in this danger at all times, have wronged and harmed themselves, as required by the verse. What those in this situation need to do is to come among Muslims, live with them, and have a strong faith and the sincerity that it requires. In the verse 98 of Surah Nisâ, it is understood that the real mustaz'afs are exceptions and their excuses are accepted. For this reason, it is stated that they will not be subjected to punishment in the hereafter. Because, in the narrations about the reason for revelation, it is narrated that when the order to migrate for the sick and the elderly was announced to them, there was Sahâbe who got on his mount and died on the way. In the 100th verse of Surah Nisâ, attention is drawn to the intention dimension of migration, and it is stated that even if one dies on the way with this intention, he will attain the reward of migration. From this, it can be seen that hijra has the literal meaning of physically moving from one place to another, as well as being sincere and genuine in intention. Ibn Ashur made some explanations regarding the evaluation of the phenomenon of migration in the context of today's sociology. It can be said that his approaches summarized above have the quality to shed light on history as well as the present and to provide a consistent idea. In the context of the article he presented regarding political and historical issues: "Countries where there is no oppression because of religion, but where there is no security of property, honor or life for Muslims are considered as Dar al-harb, and it is not permissible to stay in such places without an excuse," it can be seen that some countries or

regions have this characteristic today. It is understood from this article that while it is agreed that those who are exposed to situations such as loss of life, property, etc. should migrate, it is not right for them to leave their homeland without an excuse. Because if the Muslim communities, who are being forced out of their homes for political purposes, leave their homelands without resistance and with a sense of unity, this will cause the lands they have lived on for years and inherited from their ancestors to be occupied by non-Muslims. In conclusion, when looking at the issue from the perspective of verses and hadiths, it would be more accurate to reflect the necessity of migration or staying in one's place as “freedom of religion, thought and conscience” rather than “political and cultural domination”. Because if we look at the message given by the verses we have examined, the migration ordered by the Prophet was in the context of gaining freedom of belief and conscience. Those who did not comply with this special command of migration and remained where they were due to some worldly desires were subjected to consequences such as being religiously deviated and even being worthy of being called apostates. In summary, the special migration mentioned in verses 97-100 of Surah Nisâ is the migration of the Prophet from Mecca to Medina. Apart from this, migration can be done at any time when conditions that prevent freedom of belief and religiousness based on knowledge occur. Therefore, the migration that ended with the conquest of Mecca was the migration of the Messenger of Allah, but migration in general did not end.

Giriş

Kur'ân, kişilerin inançları uğruna öz vatanlarından ayrılmaları şeklindeki itikâdî ve sosyal eylem(ler) için “hicret” tabirini kullanır. Sosyoloji bilim dalı açısından bu kavram yerine kullanılan göç terimi, insanlık tarihi kadar eski ve beşerî bir eylem biçimi olup insanların sosyal, siyasî, ekonomik, ekolojik faktörler sebebiyle fizikî olarak yer değiştirmeleri şeklinde tanımlanabilir. Dolayısıyla göçün temel belirleyici unsurlarının, birey ve toplumsal yapı olması sebebiyle birçok disiplinin ilgi alanına girdiği söylenebilir.¹

Hayatın değişken hallerinde göç, sosyolojik bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu eylem tarih boyunca insanlığın değişmeyen olgularından biridir. İnsanoğlu, maddî ve manevî belirli şartlar sebebiyle göç olgusuna maruz kalabilmektedir. Zira insan, fitraten hareketli bir varlık olduğundan, muharrik bir durum olduğunda göç eğilimi gösterebilme özelliğine sahiptir.

Petersen'in *Göç Tipleri* çalışmasına göre göçler; ilkel, zoraki, serbest ve kitlesel olarak kategorize edilir. İlkel göçler, göçebe topluluklar tarafından yapılan göçlerdir. Zoraki göçlerle ise siyasî ve doğal sebeplerle yapılan göçler kastedilmektedir. Deprem sonrası evleri yıkılan insanlar ya da Saraybosna'daki soykırım ve dünyada meydana gelen benzeri

¹ M. Yavuz Alptekin vd., “Göç Sosyolojisinde Temel Kavramlar”, *Göç Sosyolojisi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2023), 1-2.

soykırımlardan kaçan insanların göçleri bu hususa örnek verilebilir.²

Göç tiplerinden zorunlu göç, insanların iradesi dışında gerçekleşen büyük etkenlerden kaynaklı olma özelliğine sahiptir. Binaenaleyh modern sosyolojide kıtlık, savaş, çatışma gibi sebeplerden kaynaklı olarak uluslararası sınırları aşmaya veya ülke içinde yerinden edilmeye veya istek dışı yer değiştirmeye genel anlamda zorunlu göç denir.³ Mukayese olması bağlamında göçte zorunluluk sadece kıtlık, doğal afetler ve savaş durumunda değil; din/inanç farklılığından dolayı kişi veya gruplara yaşam hakkı tanımamasından dolayı birlikte yaşamak durumunun artık dayanılmaz hale gelmesi halinde din hürriyeti imkânını temini hususlarında da söz konusu olabilmektedir.

Kur'ân'da pek çok âyette hicret olgusundan bahsedilmektedir. Hatta birtakım âyetlerde inananların göç etmeleri; daha özelden de peygamberlerin işaretiyle belli şart ve koşullarda onların hicret etmelerinin itikadî boyutları anlatılmaktadır. İleride değineceğimiz üzere inanç hürriyetinin temini hususunda hicret için bir zorunluluk da söz konusudur. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.s) Mekke'de müminlere göçü emrederek Medine'de dini ihya etmesi ve Müslümanların inanç hürriyetine kavuşması bu sayede olmuştur.

Makale çalışması için yaptığımız ön okumalarda ülkemizde Kur'ân'da hicret konulu birtakım çalışmaların telif edildiğini gördük. Bunlardan ilki, "Kur'ân-ı Kerîm'de Hicret" ismi ile yazılan doktora tezi olup bu çalışmada; ana hatlarıyla hicret kelimesinin Arap dilindeki kavramsal analizi, hicret lafzının Kur'ân'daki kullanımları ve Kur'ân'da peygamberler tarihi üzerinden hicret olgusu üzerinde durulmuştur.⁴ Yine kıssalar özelinde çalışılan "Kur'ân Kıssaları Bağlamında Hicret" isimli bir yüksek lisans çalışması olup burada da hicret ile ilgili kavramsal süreç ve kıssalar üzerinden hicret kavramı ele alınmıştır.⁵ Yine "Medenî Sûrelerde Hicretten Öncesine Yönelik Atıflar" isimli yüksek lisans tezinde ise Kur'ân'da hicret öncesine yönelik yapılan atıfların nüzul sebepleri de dikkate alınarak konunun değerlendirildiği görülmüştür. Bu hususta yazılan başka bir müstakil çalışma olarak "Kur'ân'da Göç Olgusu" isimli bir eserde kavramsal olarak göç; göç olgusuna otantik bir yaklaşım iddiasına dair peygamberler üzerinden göç örnekleri takdim edilmiştir.⁶ Ayrıca bu konuda Kur'ân ve tefsir örnekleri bağlamında kaleme alınan ve benzer hususları ihtiva eden birtakım makaleler de mevcuttur.⁷

Bu makalede ise yukarıda zikredilen çalışmalardan farklı olarak Kur'ân'da siyak-sibak

² Detaylı bilgi için bk. Cemal Yalçın, *Göç Sosyolojisi* (Ankara: Anı Yayınları, 2004), 14-17.

³ Alptekin vd., "Göç Sosyolojisinde Temel Kavramlar", 4.

⁴ Yaşar Doğu, *Kur'ân-ı Kerîm'de Hicret* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 1-274.

⁵ Gülsüm Görgeç, *Kur'ân Kıssaları Bağlamında Hicret* (Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 1-69.

⁶ Nihat Demirkol, *Kur'an'da Göç Olgusu/Göç Olgusuna Otantik Yaklaşım* (Ankara: Sonçağ Yayıncılık, 2023), 53-117.

⁷ Bk. Şerafettin Gölçük, "Kur'an'da Hicret", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1986), 9-20; İsmail, Canberk, Ahmet Gündüz, "Kur'ân'da Özgürlük Bağlamında Hicret", *Antakiyat: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2024), 107-131; Mustafa Soycan, "Taberî Tefsirinde Hicret", *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 3/1 (2019), 123-156.

ilişkisi çerçevesinde Nisâ sûresi 97-100. âyetler merkeze alınarak hicret olgusunun mahiyeti ve hicretin hangi açıdan zorunlu olduğuna dair hususlar üzerinde durulacaktır. Yine Nisâ sûresi 97-100. âyetler bağlamında hicretin mahiyetinin modern tefsirlere nasıl yansıdığı ve mezkûr âyetlerin sosyal-içtimâî yönü tespit edilmeye çalışılacaktır. Binaenaleyh bu çalışmanın amacı, hicretin tahakkukuna dair fikhî ve itikâdî hüküm vermek değil, ilgili âyetlerin nüzul ortamı dikkate alınarak hicretin mahiyetini izhar etmek, klasik ve günümüz tefsirlerine yansımalarını tespit etmek olacaktır.

Yöntem olarak ise makalede hicretle ilgi âyetlerin tefsirlerdeki yansımaları için betimleyici bir yaklaşım tercih edilmiştir. Hicretin mahiyeti ve zorunluluğunun tespiti konusunda tarama metodu uygulanacaktır. Dolayısıyla ilk dönemden günümüz tefsirlerine varıncaya pek çok tefsire müracaat edilecektir. Aynı zamanda hicret konusu nüzul ortamını görebilmek için klasik dönem siyer, hadis ve tarih kaynaklarına baş vurulacaktır. Ayrıca hicretin kavramsal boyutuna dair izahlar konusunda birtakım lügatler, konunun temellenmesi için sosyolojik ve güncel çalışmalar da referans alınacaktır.

1. Hicret Kavramının Anlamsal Analizi

Bu kısımda Arap dili açısından sistematik ilk lügat olan Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791) *Kitâbü'l-'Ayn* isimli eserinden Zebîdî'nin (ö. 1205/1791) *Tâcül-'Arûs*'una kadar birtakım lügatlere müracaat ederek hicret kelimesinin art zamanlı olarak değişimi, anlam serüveni, eş dizim ve deyim olarak kullanıldığı anlamlar ortaya konmaya çalışılacaktır.

1.1. Sözlük Anlamı Olarak Hicret

H-c-r kökünden mastar olarak gelen hecr (هجر) ve hicrân (هجران) lügatlerde; vacip olan bir şeyi terk etmek, bir şeyden yüz çevirmek⁸, uzaklaşmak⁹, bırakmak¹⁰, kavim olarak bir yerden başka bir yere gitmek¹¹, ilkinin ikinci için terk etmek (Mekke'den Medine'ye hicret gibi)¹², gündüzün yarısına tekabül eden vakitte sefer etmek¹³, uykuda hezeyanlar savurmak¹⁴, tevbeyi bırakmak¹⁵, binek hayvanın yuları ve yay kirişi¹⁶, bir şehir veya yer ismi¹⁷ gibi

⁸ Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-'ayn*, thk. Abdulhamid Hindavî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 4/292, Sâhib b. Abbâd, *el-Muhîr fî'l-luga*, thk. eş-Şeyh Muhammed Hasan Ali Yâsîn (Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1994), 3/372.

⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullah Aliyyu'l-Kebîr, Ahmed Hasbullah, Hâşim Muhammed eş-Şâzelî (Kâhire: Dâru'l-Me'arif, ts.), 6/4617.

¹⁰ Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 2/362-363.

¹¹ İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1979), 6/34; Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğah*, 2/362; Fîruzâbâdî, *el-Kâmusu'l-muhîr*, thk. Mektebetu tahkiki't-turaş fî muesseseti'r-risâle (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 2005), 495; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 6/ 4617.

¹² İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, 6/34; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 6/4617.

¹³ Sâhib b. Abbâd, *el-Muhîr fî'l-Luga*, 3/372-373.

¹⁴ Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-'ayn*, 4/292, Sâhib b. Abbâd, *el-Muhîr fî'l-luga*, 3/373; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 6/4617.

¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4617.

¹⁶ Sâhib b. Abbâd, *el-Muhîr fî'l-luga*, 3/373; Fîruzâbâdî, *el-Kâmusu'l-muhîr*, 495.

¹⁷ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, 4/292; Sâhib b. Abbâd, *el-Muhîr fî'l-luga*, 3/374, İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 6/4617-4620.

anlamlara gelir. Dilcilere göre “hicret” kelimesinin zıddı, vasl lafzı ile ifade edilir.¹⁸

H-c-r kökünden türetilen deyimlerden; (يَعْبُرُ مُهْجِرٌ) “değerli, yürüyüşü güzel, diğer cinslerine göre üstün deve”, (ثَاقَةُ مُهْجِرَةٍ) “çok yağlı ve besili deve”, (هَجِيرٌ) “vahşi eşekler, sütünü koyulaşarak güzelleşmesi, yoğurt olması”, (فَحْلٌ هَجِيرٌ) “çok dayak yemekten derinin şişmesi”¹⁹; yine bu kökten eş dizim olarak ise (أَهْجَرَ الرَّجُلُ فِي مَنْطِقِهِ) mantıkta ve kelimada kötü olmak, sözü karıştırmak²⁰, (هَاجَرُوا وَلَا تَهْجَرُوا) “hicrette ihlaslı olmak”²¹ anlamlarına gelecek şekilde kullanılır.

Nüzul dönemi bağlamında hicret ile beraber yakın anlamda kullanılan kelimelere bakıldığında “إِغْتَرَبَ”²², “أَخْرَجَ”²³, “اسْتَفْرَغَ”²⁴, “انْقَضَ”²⁵, “صَدَّ”²⁶, “جَلَاءَ”²⁷, “طَرَحَ”²⁸, “طَرَدَ”²⁹, “ذَهَبَ”³⁰, “رَحَلَ”³¹, “سَبَّرَ”³², “سَفَرَ”³³ ve benzeri lafızların Kur'ân'da zikredildiği görülür. Yine Kur'ân'da hicret kavramı bağlamında değinilen *imân-ittibâ'* (اتَّبَاعَ-إِيمَانٍ), *cihâd* (جِهَادٍ) ve *şabr* (صَبْرٍ) gibi birtakım kavramlar zikredilmektedir.³⁴

Nüzul dönemi bağlamında bir çaba ve eylem olarak Kur'ân'da cihâd lafzı ile birlikte bedenî hicretten bahsedildiği görülür. Bu ayette, “İman edenler, hicret eden ve Allah yolunda savaşırlar; şüphesiz işte bunlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah çok bağışlayıcıdır ve sonsuz rahmet sahibidir”³⁵ şeklinde bedenen yapılan hicret anlatılmaktadır. Bu hicretin de ilk olarak müşriklerin baskısı sonrasında Habeşistan'a yapılmıştır. Daha sonraları Hz. Peygamber, müminlerin Mekke'den Medine'ye göç etmelerine müsaade etmiş kendileri de bir müddet sonra Medine'ye hicret etmiştir.

1.2. Istılâhî/Terim Anlam Olarak Hicret

Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1108) nüzûl dönemi sonrası terim anlamı kazanan hicret/hicrân kavramını, “insanın başkasından bedenen veya lisanen veya kalben ayrılmasıdır” şeklinde tanımlar.³⁶ Daha sonraki süreçte bedenî/fizikî anlamı öne çıkartılan

¹⁸ Fîruzâbâdî, *el-Kâmusu'l-muhît*, 495; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 6/4616.

¹⁹ Sâhib Abbâd, *el-Muhît fi'l-luga*, 3/373-374; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 6/4617-4618.

²⁰ İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, 6/34; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 6/4618.

²¹ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, 4/292; Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, 2/362; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 6/4617.

²² Meryem 19/49.

²³ en-Nisâ 4/75; en-Neml 27/37; Muhammed 47/13 vd.

²⁴ el-İsrâ 17/64, 76, 103.

²⁵ el-Cumu'a 62/11.

²⁶ en-Nisâ 4/55; en-Nahl 16/94; en-Neml 27/24; 43; el-Ankebût 29/38; es-Sebe 34/32 vd.

²⁷ el-Haşr 59/3.

²⁸ Yûsûf 12/9.

²⁹ el-En'âm 6/52; Hûd 11/30; eş-Şu'arâ 26/114.

³⁰ Saffât 37/99.

³¹ Kureyş 106/2.

³² el-Kasas 28/29.

³³ en-Nisâ 4/43.

³⁴ Kur'ân'da hicret ilgili kullanılan lafızların tamamı için bk. Doğu, *Kur'ân-ı Kerîm'de Hicret*, 102-107.

³⁵ el-Bakara 2/218.

³⁶ Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât fi garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 536.

bu terim, “Allah rızasını umarak vatan ve meskenini terk etmek” şeklinde izah edilmiş olup bu eylemi yapan kişiye de muhâcir denmiştir.³⁷ Seyyid Şerif el-Cürcânî’ye (ö. 816/1413) göre ise hicret, “kâfirler arasında iken vatanı terk edip İslâm diyarına intikal etmektir.”³⁸ Ayrıca ansiklopedilerde ıstılah olarak hicret, “bir yerin terk edilerek başka bir yere göç edilmesi” olarak tanımlanmakta olup; genelde ise bu kavram, Gayr-i müslim ülkeden (Darü’l-harb) İslâm diyarına göç edilmesi, özelde ise Hz. Peygamber’in ve Mekkeli Müslümanların Mekke’den Medine’ye göç anlamına delalet eder.³⁹ Günümüzde de İslâm literatüründe hicret tabiri bu anlamda kullanılmaktadır.

2. Ana Hatlarıyla Kur’ân’da Hicret Olgusu

Kur’ân-ı Kerîm’de hicret tabiri gerek sözlük gerekse ıstılah anlamında kullanılmaktadır. Kur’ân’da mastar olarak hicret lafzı geçmese de h-c-r kökü türevleriyle birlikte 27 ayette 31 defa zikredilmektedir. Sözlük anlamı bağlamında Kur’ân’da hicret, “Kur’ân’ı terk etmek”⁴⁰, “bir grup ve kişiden ayrılmak”⁴¹ ve “kötülüğü terk etmek”⁴² anlamlarında geçmektedir.

İstılâhî anlamda ise ayetlerde hicret, “Allah için bir yerden başka bir yere göç etmek” anlamına delalet eder. Dolayısıyla Kur’ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber ve önceki dönemlerde gönderilen peygamberlerin ve bunlara inanan insanların inkârcılar tarafından hicret etmeye zorlanmaları; bunların inançları uğrunda asıl yurtlarını bırakıp başka yerlere göç etmek zorunda kalmaları hususlarından bahseder. Bu şekilde Kur’ân, peygamberler tarihi bağlamında göç olgusunu örnekler vererek ortaya koyar.

Bu husus ile ilgili olarak örnekler verilecek olursa Hz. Âdem’in cennetten çıkış safhalarına bakıldığında, onun bu hayat yolculuğunun hicrete dönüştüğü söylenebilir.⁴³ Zira bu süreç, Hz. Âdem’in eşine ve kendisine birtakım değerler kazandırmıştır. Böylelikle ceza gibi görünen yeryüzüne iniş, Hz. Âdem ve eşi için ruhen ve bedenlen hicrete dönüşmüştür.⁴⁴ Hz. İbrâhim, kavminin kendisini ateşe atma hazırlıklarından sonra, “Doğrusu ben Rabbime (emrettiği yere) hicret ediyorum”⁴⁵ demiştir. Önce Filistin’e, ardından Mısır’a göç edip daha sonra da Ken’an diyarına yerleşmişti. Hz. İbrâhim ile beraber Filistin’e kadar hicret eden Hz. Lût, peygamberliği esnasında inkârcıların azgınlık ve ahlâksızlıkları karşısında Allah’tan (c.c) aldığı emirle bir gece vakti inananlarla birlikte yurdundan ayrılarak kendisinden talep edilen yere gitmiştir.⁴⁶ Hz. Şuayb’a kavminin ileri gelen

³⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 6/4617.

³⁸ Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbu’t-Ta’rîfât* (Beyrut: Mektebetu Lubnân, 1985), 277.

³⁹ Ahmet Önkâl, “Hicret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1998), 17/458; ayrıca bk. İhsan Süreyya Sırma, *Müslümanların Tarihi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 2/188; İsmail Karagöz vd., *Dini Karamlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 255-256.

⁴⁰ el-Furkân 25/30

⁴¹ en-Nisâ 4/34; Meryem 19/46; el-Müzzemmil 73/10.

⁴² el-Müddessir 74/5.

⁴³ el-Bakara 35-36.

⁴⁴ Doğu, *Kur’ân-ı Kerîm’de Hicret*, 123.

⁴⁵ el-‘Ankebût 29/26.

⁴⁶ Hûd 11/80-81; el-Hicr 15/65.

kibirlileri, “*Ey Şuayb! Kesinlikle seni ve seninle beraber imân edenleri memleketimizden çıkaracağız; ya da dinimize döneceksiniz*”⁴⁷ diyerek onu ve beraberindeki müminler hicrete zorlamışlardır. Hz. Mûsâ, Allah’ın emriyle geceleyin Mısır’dan İsrâiloğulları’nı göç ettirmiş, daha sonra onların peşlerine düşen Firavun ve ordusu ise denizde boğulmuştur.⁴⁸

Bu gibi ayetlere dayanarak hicretin Hz. Âdem’den Hz. Muhammed’e varıncaya kadar pek çok peygamberin hayatında yer aldığı söylenebilir. Dolayısıyla kâfirlerin verdiği eziyet ve baskılar, hak dini tebliğ imkânının ortadan kalkmış olması, onları göç etmek zorunda bırakmıştır. Peygamberler tarihinde hicret olgusuna bakıldığında Nûh, Âd ve Semûd kavimlerinin ve onlardan sonrakilerin kıssaları anlatılırken inkârcıların peygamberlerine, “*Elbette sizi ya yurdumuzdan çıkaracağız ya da mutlaka dinimize döneceksiniz*” söyledikleri bildirilmiş olup Rabblarının de bu peygamberlere, “*zâlimleri mutlaka helâk edeceğiz*” buyurduğu haber verilmektedir.⁴⁹ Bu hususta mukayese yapılacak olursa Kitâb-ı Mukaddes’te de Hz. İbrâhîm’in ve Lût’un hicreti, Hz. Mûsâ’nın İsrâiloğulları’nı Firavun’un zulmünden kurtarışı anlatılmaktadır.⁵⁰

Nübüvvetin son halkası Hz. Peygamber’in göç hususuna gelince, Resûlullah da kendisine bildirilen vahye dayalı emirle Mekke’den Medine’ye göç etmiştir. Müminlerin sayısının günden güne artması müşrik topluluğu iyice tedirgin etmeye başlamıştı. Bu sebeple müşrikler, müminler üzerinde psikolojik şiddet uygulamakla birlikte fiziksel şiddet de uyulamaya başlamışlardı.⁵¹ İşkencelerden kurtuluş için Hz. Peygamber öncelikli olarak Habeşistan’a hicrete izin vermiştir. Ancak Hz. Peygamber’in hem Kâbe’den uzak kalmak istemeyişi hem de Arap kabilelerinin dini benimsemelerini çok istemesinden dolayı göç etmeyi fazla istemediği de kaynaklarda belirtilmektedir.⁵² Daha sonraları müminlerin sayısal artışı inkârcı müşrikleri daha da korkutmaya başlamış; bunun üzerine müşrikler müminlere karşı psikolojik ve fiziki şiddetin dozunu iyice artırmışlardı. Bunun üzere hicret hazırlıklarının zeminini oluşturmak için Hz. Peygamber Akabe biatları bağlamında görüşmeler tertip etmiş, İslâm’ı anlatmak için ilk muallim olarak seçilen Mus’ab b. Ümeyr’i (ö. 3/625) Medine’ye göndermiştir.⁵³

Hz. Peygamber’in bu faaliyetleri sonrasında hicret şartları daha da tebarüz etmiş olup müfessirlere göre bu esnada ‘*De ki (Allah şöyle buyuruyor): “Ey inanan kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlar iyilik bulacaklardır. Allah’ın arzı genişdir.*

⁴⁷ el-A’râf 7/88.

⁴⁸ Yûnus 10/90; Tâhâ 20/77-78; eş-Şu’arâ 26/52-67.

⁴⁹ İbrâhîm 14/9-13.

⁵⁰ Kitabı Mukaddes/Eski ve Yeni Ahit (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1996), “Tekvîn”, 12-13; “Çıkış”, 12/37-38, 14/1-31; “Resullerin İşleri”, 7/2-4.

⁵¹ Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzurî, *Ensâbu'l-eşrâf*, thk. Riyâd ez-Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 1/257; ayrıca bu hususta bk. İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesaj* (Anakara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), 90-95.

⁵² Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesaj*, 100-105.

⁵³ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, trc. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1991), 149-167.

Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir”⁵⁴ meâlindeki âyetinin nazil olmasıyla hicret edilmesi istenmiştir. Nitekim müfessirlerin çoğunluğuna göre bu ayet ile hicrete işaret edilmiş; sonrasında Hz. Peygamber ve müminlerin Mekke’den Medine’ye hicret etmelerine müsaade edilmiştir.⁵⁵ Ancak zahîrî anlamın dışında bu âyette “*Allah’ın arzı geniş*” şeklinde geçen “arz” lafzına cennet anlamı vererek uç görüşler bildirenler de olmuştur.⁵⁶ Ancak zâhirî anlam ve nüzul ortamı zaviyesinden âyete bakıldığında bu görüş revaç bulmamıştır.

Özetle Kur’ân yukarıdaki âyetlerde zikredildiği üzere, Hz. Âdem’den beri peygamberlerin çoğu, tebliğlerini daha kolay yapabilmeleri ve inançlarını yaşayabilmeleri uğruna vatanlarından hicret etmişlerdir. Bu şekilde ilâhî emirle öz vatanlarından ayrılarak tevhidi yayma ve dini tebliğ etmek uğruna göç kendilerine zorunlu kılınmıştır.

3. Kur’ân’a Göre Hicreti Gerekli Kılan Sebepler

Genel olarak Kur’ân’da Peygamberlere gelen vahiy üzerinden nebiler ve beraberindeki inananların göçe teşvik edilmesine dair işaretler bulunmaktadır. Bu işaretler, vahiy ile bildirildiğinde hicretin tahakkuku ile ilgili bir takım zorunlu sebepler meydana gelmiştir. Kur’ân’da temas edilen göç zorunluluğunun müessir sebeplerini aşağıda ana hatlarıyla izah edelim.

3.1. Tevhid İnancını Yaşamak ve Şirke Karşı Duruş

Bu tür hicrette dışardan ikrâh ve icbâr durumu olsa da muhâcîr hicret etmenin gerekliliğine inancı sebebiyle kendi iradesiyle karar verir. Bu husus, Nahl sûresinde “zulme maruz kalma” şeklinde ifade edilmektedir. “*Zulme maruz kaldıktan sonra Allah yolunda hicret edenleri dünyada mutlaka en güzel bir yere yerleştiririz. Âhirette (onlara) verilecek mükâfat elbette çok daha büyüktür. Keşke bunu bilselerdi*”⁵⁷ şeklindeki âyette hicretin temel sebebi, inananların zulüm altında bulunmalarına bağlanmıştır. Buradaki göçten maksat, müşriklerin baskısından dolayı zor anlar yaşayan bazı Müslümanların, Hz. Peygamber’in talimatıyla Habeşistan’a yaptıkları göçtür. Bunlar arasında Hz. Osman, onun eşi ve Hz. Peygamber’in kızı Rukiyye, Hz. Ali’nin kardeşi Ca’fer b. Ebî Tâlib de vardı. Ancak başka bir yönden bakıldığında bu ayetle Resûlullah’ın kendisi hicret etmeden bir süre önce hicrete ön hazırlık oluşturmaları için bazı Müslümanları önden Medine’ye göndermesi de kastedilmiş olabilir.⁵⁸

⁵⁴ ez-Zümer 39/10.

⁵⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehâte (Beyrut: Muesesetü’l-târîhi’l-Arabî, 2002), 3/672; eṭ-Ṭaberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmî’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Turkî, Kâhire: Dâru Hecr, 2001), 20/179; Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâiki’t-tenzil ve ‘uyûni’l-ekâvil fi vucûhi’t-te’vîl*, thk. ‘Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Mu’avvad, Riyâd: Mektebetu’l-‘Ubeykân, 1998, 5/294.

⁵⁶ Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1420/2004), 26/430-431.

⁵⁷ en-Nahl 16/41.

⁵⁸ Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmî’u li ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî (Kâhire, Dâru’l-Kutubî’l-Mısıryye, 1964), 10/107; Muhammed Tâhir İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru’t-Tunisiyye, 1984), 14/158.

Yine bu hususta, “Sonra şu da kat’i bir gerçek ki, elbette senin Rabbin, mihnet ve işkencelerle, zulüm ve baskılarla sılandıktan sonra hicret eden, ardından Allah yolunda cihâd eden, çalışıp gayret sarfeden ve sabredenlerin yardımcısıdır. Rabbin, onların bütün bu güzel davranışlarına karşılık olarak gerçekten çok bağışlayıcıdır, büyük merhamet sahibidir”⁵⁹ şeklinde gelen âyetle göçün temel sebebi, “işkence, zulüm ve baskı” gibi bir takım mücbir sebeplere bağlanmıştır. Müfessirlerin çoğuna göre buradaki göçten Hz. Peygamber’in Medine’ye hicretinin kastedildiği iddia edilse de bu sûre Mekke’de nâzil olduğundan yukarıda zikrettiğimiz 41. âyetle olduğu üzere bu âyetle de Habeşistan’a göç edenlerden bahsedildiğini söylemek doğru ve yerinde olacaktır.⁶⁰ Yine âyetle “eziyetlerle sınanmak/imtihan etmek” şeklinde tercüme ettiğimiz metindeki “فُتِرَ” fiili, inkârcıların Müslümanları inançlarından döndürebilmek için uyguladıkları fiziksel ve manevî baskıları ifade eder. Zira tüm bu baskıların, Müslümanın imânının ve dinine sadakatının sınanmasına dair imtihan vesile olması hasebiyle âyetteki “imtihan” mefhumu *f-t-n* fiili ile ifade edilmiştir.⁶¹

3.2. Yurttan Zorla Çıkarılmak

A'râf sûresinde bu husus, “Kavminden büyüklük taslayan önderler kesimi şöyle dediler: ‘Ey Şuayb! Ya seni ve seninle beraber inananları kesinlikle şehrimizden çıkaracağız veya mutlaka dinimize döneceksiniz!’ Şuayb dedi ki: ‘İstemesek de mi?’”⁶² şeklinde ifade edilmektedir. Âyetle zikredilen *millet* kelimesi “din” anlamında kullanılmıştır.⁶³ Müşrikler, Hz. Şuayb ve ona inananları kendi dinlerine tâbi olmamaları halinde ülkelerinden sürecekerlerini kesin bir dille açıklayarak onları bizzat tehdit ettiler. Hz. Şuayb’ın “Biz istemesek de mi?” şeklindeki ifadesi, onun hiç kimsenin inancını değiştirmeye zorlanamayacağını, inancında ısrar ettiği için yurdundan da sürülemeyeceğini özellikle inkârcılara bildirmesi bakımından ilgi çekicidir.⁶⁴

Yine bu konuda Hz. Peygamber dönemine ilişkin olarak İbrâhîm sûresinde “İnkârcılar peygamberlerine, ‘Andolsun ya dinimize dönersiniz yahut da sizi kesinlikle yurdumuzdan çıkarırız!’ dediler. Bunun üzerine rableri onlara, ‘O zalimleri elbette helâk edeceğiz ve onlardan sonra sizi mutlaka o yurda yerleştireceğiz! Bu lütuf, huzuruma çıkmanın endişesini taşıyan ve azap tehdidinden sakınanlar içindir’ şeklinde vahyetti”⁶⁵ ifadesi geçer. Burada inkârcılar, peygamberlerin getirdiği mesajı reddetmekle yetinmediler, hadlerini daha da aşarak inananları kendi dinlerine dönmeleri veya sürgün edilmeleri hususunda tercihe zorladılar. Onların bu azgın davranışları karşısında Allah Teâlâ, bu zalimleri mutlaka helâk edeceğini, kendini tazim edip azabından korkan peygamberler ile onlara tâbi olan müminleri onların

⁵⁹ en-Nahl 16/110.

⁶⁰ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yol* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 3/445.

⁶¹ Bu filinin binâ-yı malum veya meçhul kırâat farklılıklarının anlama yansımasına dair bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/477; Muhahammed Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1414/1998), 2/236.

⁶² el-A'râf 7/88.

⁶³ Bu hususta bk. Râgıb el-İsfahânî, *Müftedât*, 471.

⁶⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/556-557.

⁶⁵ İbrâhîm 14/13-14.

yurduna yerleştireceğini beyan eder. Nüzul bağlamı olarak düşünüldüğünde bu ayet, Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber'i zor durumda bırakıp dinlerine döndürmeye, aksi takdirde ülkesinden çıkarmaya çalıştıkları dönemde nâzil olmuştur. Böylece Resûlullah'ı ve ona inananları teselli etmiş, müşrikleri de tehdit etmiştir.⁶⁶

3.3. Yeryüzünü Gezip Dolaşmak

Kur'an-ı Kerîm insanları yeryüzünü gezip dolaşmaya, seyahat etmek suretiyle birtakım beldeler ve ülkeler görüp buralara ibret nazarıyla bakmalarına teşvik eder. Bu bağlamda Sebe' sûresinde, “*Bereketli kıldığımız beldeler ile onlar arasında birbirini gören birçok yerleşim yeri oluşturduk ve bunlar arasında seyahati uygun konaklara ayırdık. ‘Oralarda geceleri, gündüzleri güven içinde seyahat edin’ dedik*”⁶⁷ âyetindeki “bereketli kıldığımız” şeklinde ifade edilen yer ilk dönem müfessirlerce Şam bölgesi olarak gösterilmiştir⁶⁸. Ancak Taberî farklı bir görüş bildirerek bu mübarek yerin Beyt-i Makdis/Kudüs olduğunu söyler.⁶⁹

“*فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ*/Yeryüzünü dolaşın” emrinin geçtiği diğer âyetlere bakıldığında müşriklere bir tahfif ve aşağılama olduğu görülür.⁷⁰ Bu hususta bir örnek verilecek olursa En'âm sûresi 11. âyette “*De ki: Yeryüzünde dolaşın, sonra (hakikati) yalan sayanların sonunun nasıl olduğuna bakın!*” şeklinde belirtildiği üzere inkârı ve isyancı tavırlarıyla geçmiş kavimlerin nasıl bir akıbet ile karşılaştıklarının bizzat müşrikler tarafından görülmesi için yeryüzünü dolaşmaları kendilerine salık verilmiştir.

Ana hatlarıyla Kur'an'a göre hicreti gerekli kılan meseleleri aktardıktan sonra şimdi de Nisâ sûresi 97-100. âyetler bağlamında hicretin mahiyeti meselesini alt başlıklar halinde izah etmeye çalışalım.

4. Nisâ Sûresi 97-100. Âyetler Bağlamında Hicretin Mahiyeti

Bu bölümde Nisâ sûresi 97-100. âyetlerinde zikredilen hicretin mahiyeti meselesi üzerinde durulacaktır. Bu minvalde ayetin nüzul ortamı dikkate alınarak siyâk ve sibâk çerçevesinde ayetin ifade ettiği anlam izhar edilmeye çalışılacaktır.

4.1. Âyetlerin Sebeb-i Nüzulü

Nüzul ortamını görmenin âyetin anlaşılmasındaki önemi malumdur. Burada Nisâ sûresi 97-100. âyetlerine ait sebeb-i nüzule dair rivâyetleri tekrara düşmemek kaydıyla değerlendirmeye tabi tutacağız. Zira bu hususta yapılan tarama sonucunda klasik dönem

⁶⁶ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 13/612-614.

⁶⁷ Sebe 34 /18.

⁶⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 19/260-261; Zemahşerî, *Keşşâf*, /117; Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-veiz fî tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdu's-Şâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1422/2004), 4/415.

⁶⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 19/261; bu mübarek yerden kastedilenin Medine ile Şam arasındaki bitişik beldeler olduğu da ifade edilmektedir. Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 19/261-262.

⁷⁰ Âl-i İmrân 3/137; el-En'âm 6/11; en-Nahl 16/36; en-Neml 27/69; el-Ankebût 29/20; er-Rûm 30/42; Sebe' 34/18.

siyer, hadis, tefsir kaynaklarında onlarca rivâyetin bulunduğu görülmektedir.

Sîret ve nüzul bağlamında ilk rivâyet verilecek olursa İbn Hişâm (ö. 218/833) Nisâ 97. âyetin sebab-i nüzulü konusunda şu rivâyeti nakleder: “Mekke’de iken Müslüman olup Hz. Peygamber Medine’ye hicret ettikten sonra kendi aile ve kabilelerince mahpus kılınarak hicret etmelerine müsaade edilmemesi nedeniyle Mekke’de kalan, daha sonra da kavmiyle birlikte Bedir’e gelerek orada savaş esnasında öldürülen gençler hakkında nazil olmuştur.” İbn Hişâm, bu rivâyetin devamında bunların isimlerini; el-Hâris b. Zem’a İbnu’l-Esed, Ebû Kays İbnu’l-Fâkih İbnu’l-Muğîra, Ali b. Ümeyye b. Halef, el-Âs b. Münebbih İbnu’l-Haccâc şeklinde sıralar.⁷¹ Bu şahıslar dışında kaynaklarda farklı isimlere de yer erilmektedir.⁷² Bu şahıslar, hicrette Hz. Peygamber ile beraber hareket etmeyip müşrikler ile beraber Bedir savaşı için Mekke’den çıktılar. Sonra bunlar, savaşta müminleri az görünce Hz. Peygamber’i az olmaları nedeniyle galibiyet hususunda şüpheyi düşürdüler ve dinlerine ihanet ettiler. Bunlardan bir kısmı Bedir’de öldürüldüğünde, bunların bir kısmı münafık idi. Nisâ 97. âyet bunlar hakkında nâzil oldu.⁷³

Yine sahih bir haber olarak İbn Abbâs’tan nakledilen başka bir varyant ile âyetin sebab-i nüzulü şöyle aktarılır: “Mekke’de kalarak imânlarını gizleyen bazı Müslümanlar müşrikler ile beraber Bedir’de savaşa çıkıp onların sayısını çoğalttılar. Savaş esnasında bunlardan atılan bir ok, savrulan kılıç bunlardan birine isabet edince yaralanıyor veya ölüyorlardı. Bunun üzerine âyet nazil oldu.”⁷⁴

İkrime’den gelen rivâyette, Mekke münafıklarından bir grup, Mekke’de Hz. Peygamber ile hicret etmekten geri durdular ve Medine’ye onunla birlikte göç etmediler. Daha sonra da müşrikler ile Bedir savaşına katıldılar. Savaşta öldüler, bunun üzere âyet nazil oldu.⁷⁵

Son olarak bu âyete dair nakledilen diğer bir rivâyet ise şöyledir: “Müslümanlardan Mekke’de bir kavim vardı. İman noktasında Hz. Peygamber’e destek veriyorlardı. Ne zaman ki Resûlullah hicret ettiğinde bunlar kavimleriyle beraber kalıp imtihan oldular. Bedir savaşı olunca da müşriklerden bir kavim ile savaşa çıktılar. Ayrıca bir rivâyete göre bunlar da Müslümanların sayısını az görerek onlarla alay ediyorlardı. Böylece onları dinleri konusunda şüphede bıraktılar. Ridde savaşında irtidâd edip öldürdüler. Müslümanlar da onlar için: “Onlar bizim arkadaşlarımızdı, ama hicret etmeyi kerih gördüler onlar için

⁷¹ Abdulmelik İbn Hişâm, *es-Siretu’n-Nebeviyye*, thk. Mustafa Sakâ İbrâhîm el-Ebyârî-Abdülhâfız eş-Şelebî (Mısır: Matba’atu Mustafa el-Babî’l-Halebî, 1964), 1/641.

⁷² Bunlar için bk. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân*, 1/401; Taberî, *Câmiu’l-beyân* 7/383-389; İbn Ebî Hâtim, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, thk. Es’ad Muhammed et-Tayyib, Mekke-Riyâd: Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1997.1046; Celâluddin es-Suyûtî, *Lubâbu’n-nukûl fî esbâbi’n-nüzûl*, thk. Yâsir Salah ‘Azzeb (Mısır: Mektebetu’t-Tevfikîyye, ts.), 106-107.

⁷³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân*, 1/401.

⁷⁴ Buhârî, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 9, 19; “Fiten”, 12; krş. İbn Ebî Hâtim, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 1045; Kurtubî rivâyetler içinde bunu tercih ederek nakleder. Bk. Kurtubî, *el-Câmi’u li ahkâmi’l-Kur’ân*, 5/345.

⁷⁵ İbn Ebî Hâtim, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 1046; Ebu’l-Hasen Muhammed b. Ali el-Vâhidî en-Neysâbü’rî, *Esbâbu nuzûli’l-Kur’ân*, thk. ‘İsâm b. ‘Abdulmuhsin (Demmâm: Dâru’l-İslâh, 1992), 1/178.

istiğfar edelim” dediler. Bunun üzerine ayet nazil oldu.⁷⁶

Bu âyet ile ilgili kaynaklarda zikredilen fakat buraya nakletme gereği görmediğimiz başka birtakım rivâyetler de mevcuttur.⁷⁷ Bu rivâyetlerin tamamına bakıldığında anlam olarak işaret edilen farklı bir durum yoktur. Netice olarak hangi sebeplerle olursa olsun imân ettikten sonra Mekke’de kalanlar da Medine’de Hz. Peygamber ile sefere çıkmayanlar da düşman karşısında gücünü artıramamış, bilakis Müslümanları daha da zayıflatmışlardır. Mamafih Resûlullah’a (s.a.s) muvafakat edemediklerinden kendilerini ahirette bekleyen kötü akıbetten dolayı “nefislerine zulmedenler” vasfıyla kınanmışlar ve bu ayetin inmesine sebep olmuşlardır.

Nisâ sûresi 100. âyete gelince Katade’den nakledilen rivâyete göre, âyetin nüzul sebebi şöyledir: “Kendilerine zulmedenlerin canlarını alacak olan melekler derler ki; ‘*ne işte idiniz?*’ Onlar da: ‘*Biz yeryüzünde âciz kimselerdik*’ derler...” şeklindeki Nisâ 97. âyeti nâzil olduğunda Müslümanlardan bir adam hasta olduğu halde: ‘Allah’a yemin olsun ki benim bir mazeretim yok, yol bulamayan çaresiz biri değilim, malım ve mülküm de var. Beni hemen bineğime bildirin dedi. Onu bineğine bindirdiler, ancak ölüm onu yolda yakaladı. Bunu üzerine onun hakkında; ‘*Allah yolunda hicret eden kimse yeryüzünde gidecek birçok uygun yer ve imkân bulacaktır. Kim Allah ve resulü uğrunda hicret ederek yurdundan çıkar da sonra ölüm onu yolda yakalarsa artık onun mükâfatını vermek Allah’a aittir; Allah daima günahları örtmektedir, engin rahmet sahibidir*’⁷⁸ âyeti nâzil oldu.⁷⁹ Katâde’den gelen ikinci rivâyette bu zatın isminden bahsedilmekte, adının Sebre olduğu ve Harem’i geçer geçmez vefat ettiği nakledilmektedir.⁸⁰

Yine Dahhâk’tan nakledilen başka bir rivâyet ise şöyledir; “Nisa 97. âyet nâzil olunca Leysoğulları’ndan Hz. Peygamber’in dini üzere olan ve fakat Mekke’de ikamet eden, ihtiyar ve zayıf olduğu için mazur görülmüş bir adam, hakkında ayetin indiğini işitince ailesine: ‘Ben bu gece katiyen geceleyecek değilim’ dedi. Ailesi de onu hasta hasta Mekke’den Medine’ye ulaştırmak için çıkardılar. Medine’yi geçip Ten’im’e geldiklerinde ölüm onu yakaladı. Bunun üzerine Nisâ sûresi 100. âyet nazil oldu”. Farklı bir varyant olarak İbn Abbâs’tan yapılan rivâyette bu kişinin Bekiroğullarından Damre adında hasta birini ailesine: ‘Beni Mekke’den çıkarın’ dediği, ailesinin de: ‘Nereye çıkaralım?’ demeleri üzerine eliyle Medine tarafını işaret ettiği, âyetin de bu minvalde onun hakkında indiği haber verilmektedir.⁸¹

⁷⁶ Kurtubî, *el-Câmiu’ li ahkâmî’l-Kur’ân*, 5/345.

⁷⁷ Ayetlerin nüzul sebeplerine dair bk. Hâlid Abdurrahmân el-‘Akk, *Teshîlu’l-vusûl ilâ ma’rifeti esbâbi’n-nüzûl* (Beyrût: Dâru’l-Ma’rife, 1998), 116-117; Abdulfettâh el-Kâdî, *Esbâb-ı Nüzûl*, trc. Salih Akdemir (Ankara: Fecr Yayınları, 1996); bunların tamamını görmek için bk. Bedrettin Çetiner, *Fâtîha’dan Nâs’a Esbâb-ı Nüzûl* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2002, 257-259.

⁷⁸ en-Nisâ 4/100.

⁷⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 7/394.

⁸⁰ İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr fî ‘ilmi’t-tefsîr*, thk. ‘Abdurrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1422/2004), 1/458.

⁸¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 7/397; krş; Suyûtî, *Lubâbu’n-nukûl*, 108.

Son olarak vereceğimiz rivâyette de: “Mekke’de Benî Bekiroğullarından Müslüman olanlardan Damre adında biri hasta oldu. Sonra beni yerimden dışarıya (verhâ) çıkarın dedi, bunu söylemekle Medine’ye gitmeyi istiyordu. Hashas adında bir yere geldi ve orada öldü. Bunun üzerine Nisâ sûresini 100. âyeti nâzil oldu.”⁸²

Nisâ sûresi 100. âyetin de nüzul sebeplerinden anlaşıldığı söz konusu âyette zahirî açıdan bir yerden bir yere hareket etmenin ve beraberindeki samimi niyetin asıl hicret olacağına dikkat çekilmektedir. Özellikle âyette bunu ihsas etmek için bedeni ile hicrete niyet edip tamamlamadan ölenlerin ecrinin Allah Teâla tarafından verileceğine dikkat çekilmektedir. Nitekim hicret ve niyet ilişkisine dair bunu destekler mahiyette Hz. Peygamber’in: “*Ameller niyete göredir. Herkes sadece niyetinin karşılığını alır. Kim Allah ve Resûlü için hicret ederse, hicreti Allah ve Resûlü’ndir. Kim de erişeceği bir dünyalık veya evleneceği bir kadından dolayı hicret ederse, onun hicreti de hicretine sebep olan şeydir*”⁸³ hadis-i şerifi âyetin anlam olarak mütemmimi konumundadır.

4.2. Tefsirler Işığında İlgili Âyetlerin Siyâk ve Sibâk İlişkisi

Siyâk ve sibâk çerçevesinde konuyu ele almak için Nisâ sûresi 97-100. âyetlerinin hem kendi içerisindeki hem de önceki âyetler ile ilişkisini dikkate almak gerekir. Bu kısımda bu çerçeve göz önünde bulundurularak çalışmanın merkezinde olan hicret ilgili ayetler değerlendirilmeye tâbi tutulacaktır.

Bağlam olarak bakıldığında Nisâ sûresinde zikredilen bu ayetlerin müşrikler ile mücadele/savaş hakkında indiği görülür. Zira bu dönemde Arap beldeleri; Müslümanlar için güven oluşturan hicret, inkârcıların yaşadığı şirk ve harp yurdu olarak iki kısma ayrılıyordu. Gayr-i müslim olanlar İslâm yurdunda zorlanmadan dinini hür yaşıyor, kendisi için bir engel olmadan istediği yere göç edebiliyordu. Ancak müminler, şirk diyarında dini yaşamada büyük zorluk ve eziyetlere maruz kalıyordu. Şayet aciz olarak müstaz’af konumunda ise hicretten men ediliyor, kendine sığınacak bir veli bulamıyordu. Bu durumda dinde hür olmak ve kendini inancını yaşayabilmek için her Müslümana hicret vacip oluyordu.⁸⁴

Nisâ 4/97-100. ayetlerin sûre içi bağlamında sibâk durumuna bakıldığında Nisâ sûresi 88-89. ayetlerde hicretin gayesi ortaya konmaktadır. Zira hicretin biri gayelerinden ilki dini yaşamak noktasında küfür ve inkârcı baskılardan uzaklaşmaktır. Bir diğer gaye ise sosyolojik açıdan Müslümanlar arasında dostluğu, kardeşliği, birliği, beraberliği pekiştirmek; kâfir ve münafıklara asla güvenmeyip onların iç yüzlerini izhar etmektir. Şayet Müslümanlar, inkarcıların iç yüzünü bilmeyip farklı sebeplerle onların aldatıcı sözlerine kanıp onlara uyarıya yeryüzünde imân yaygınlaşmaz. Dolayısıyla müminler arasında birlik, beraberlik ve dostluk kurulamaz, derin görüş ayrılıkları ortaya çıkar. Bu

⁸² İbn Ebî Hâtim, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 1050; Neysâbü’rî, *Esbâbu nuzûli’l-Kur’ân*, 1/179; Suyûtî, *Lubâbu’n-nukûl*, 107.

⁸³ Buhârî, “Bedu’l-Vahy”, 1 (no.1); Müslim, “İmâre”, 45 (no. 1907).

⁸⁴ Muhammed Reşîd Rîzâ, *Tefsiru’l-menâr* (Kâhire: Hey’etu’l-Misriyyetu’l-Âmme li’l-Kitâb, 1990), 5/289.

durumda gevşeklik ve dağınıklığın ortaya çıkmaması, itikadî olarak olumsuz hususların bertaraf edilmesi için hicret etmek gerekir.⁸⁵ Kur'ân'da inkarcıların menfi etkilerinin hicret ile ilişkisi özellikle “Kendileri nasıl inkâr etmişlerse sizin de öyle inkâr etmenizi, böylece onlara eşit ve benzer hale gelmenizi isterler. (İman edip) Allah yolunda hicret edinceye kadar onlardan dostlar edinmeyin. Eğer yüz çevirirlerse onları yakalayın, bulduğunuz yerde öldürün; hiçbirini dost ve yardımcı edinmeyin”⁸⁶ şeklinde zikredilmektedir.

Daha sonra ise, “Kendilerine yazık etmekte iken hayatlarını sona erdirdikleri kimselere melekler: ‘Ne işte idiniz?’ dediler, (onlar) ‘O yerde zayıf görülenlerden idik’ cevabını verdiler. Melekler ise ‘Allah’ın arzı geniş değil miydi, hicret etseydiniz ya!’ dediler. İşte onların barınağı cehennemdir ve orası gidilecek ne kötü bir yerdir!’”⁸⁷ şeklinde âyetin girişinde zahiren ölüm tehlikesi hususunda tehlikelere karşı tedbir almadan ölenlerin, dolayısıyla Allah’ın gazabını gerektirecek şekilde kendilerine zülüm edenlerin durumundan bahsedilmektedir. Burada melekler tarafından bu durumda olanlara; “bu durumda dinî bir tutum olarak hangi şeyi yaptınız?” şeklinde mazeretleri sorulunca onlar da “Orada zayıf görülenlerden (mustaz’af) idik, yani şirk ehli bizi sayıca çok olmalarından dolayı topraklarımızda zayıf kılıyordu, bizleri de imân etmekten alıkoyuyorlardı” şeklinde mazeret ileri sürme cihetine giderler. Taberî, genel tefsir bağlamında izahlarda bulunduktan sonra, burada onların bu mazeretlerinin zayıf olduğunu ve hüccet özelliği taşımadığını söyler.⁸⁸ Yine o, çözüm yolu olarak meleklerin onlara ayette hatırlattığı, “Allah’ın arzı geniş değil miydi, hicret etseydiniz ya!” ifadesini; “neden sizleri Allah’a imân etmek ve Resûlüne tâbi olmaktan alı koyan kimselerin bulunduğu diyarınızdan uzaklaşıp sizi şirk ehlinin tasallutundan men edecek, Allah’ı birliğini kabul edip O’na rahatça kulluk edebilecek imân açısından güvenli bir yere çıkıp gitmediniz? Şayet göçseydiniz, orada tevhidi yaşar, Allah’a rahatça kulluk eder ve Nebi’ye uyardınız” şeklinde tefsir eder. Âyetin sonunda da zayıflık mazeretine sarılıp gerekli tavrı ortaya koyamadıklarından ahiretteki yerlerinin cehennem olacağına dikkat çeker.⁸⁹ Sonuç olarak bu âyetle, kendini nefsi duyularına kapılarak mustaz’af gösterenlerin, sundukları gerekçelerinin kabul edilmediği, inançlarını yaşamak ve dindarlık hürriyetine kavuşmaları için hicrete teşvik edildikleri görülmektedir.

Müfessir Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), bu âyetle kendini *mustaz’af* gösterme mazeretinde bulunanların, Bedir gününde öldürülen Kureyş topluluğunun zayıf inkârcılarının olduğunu beyan ederek meseleye farklı bir pencere açar. Yine o, bir sonraki 98. âyetle, “Erkekler, kadınlar ve çocuklar içinden zayıf sayılanlar (yani) çaresiz kalanlar ve hiçbir kurtuluş yolu bulamayanlar müstesnadır” şeklinde kadın ve erkeklerden *mustaz’af* olarak zikredilenlerin ise Mekke’de zayıflatılmak istenen mümin kimseler olduğunu söyler. Sonra

⁸⁵ Seyyid Kutub, *Fizilâli’l-Kur’ân*, trc. Bekir Karlığa, M Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler (İstanbul: Hikmet Yayınları, ts.), 3/382-386.

⁸⁶ en-Nisâ 4/89.

⁸⁷ en-Nisâ 4/97.

⁸⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 7/379.

⁸⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 7/379-380.

Mucâhid, önceki âyette belirtildiği üzere bu durumda olanların Kureyş topluluğunun zayıfları statüsünde olduğunu; zira onların da çaresizlik ve çıkış yolu bulamadıklarını zikreder.⁹⁰

Taberî ise genel anlamda nüzul sebebini de dikkate alarak Nisâ sûresi 97. ve sonrasındaki iki âyetin, Mekke ehlinde Müslüman olup Allah'a ve Resûlüne inanan birtakım kavimler hakkında nazil olduğunu söyler. Zira bunlar, daha sonra Hz. Peygamber ile hicret etmekten geri durdular. Bazıları kendilerine yapılan talep ile fitne unsuru oldular. Müslümanlar ile vuku bulan harp esnasında müşriklerin yanında oldular. Daha sonra âyette geçtiği üzere "O yerde zayıf görülenlerden idik" şeklinde mazeret dilediklerinde Allah Teâlâ onların mazeretlerini kabul etmemiştir.⁹¹ Mukâtil b. Süleymân da (ö. 150/767) âyetteki belirtildiği üzere "zayıflatılmak istenenlerden idik" şeklindeki onların mazeretlerini; "biz, Mekke'de iken ezilenlerden idik, imânı izhar etmeye güç yetiremiyorduk" şeklinde tefsir eder.⁹²

Tefsirlerden anlaşıldığı üzere Nisâ sûresi 97. âyette kendini mustaz'af gibi gösterenlerin cehennemlik olduğu, 98. âyette istisna edilen erkek ve kadınların çaresiz olduklarını, dolayısıyla asıl bunların hiçbir çıkış yolu bulamadıkları anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Mukâtil gerçekte bu vasıfta olanları aciz, çaresiz olarak kategorize eder. Dolayısıyla ona göre bunların varacağı yer cehennem değildir. Zira onların çaresizliği, Medine'ye gitmek için bir imkân sahibi olamamaları; herhangi bir kurtuluş yollarının olmaması ise Medine'ye gidecek bir yol bulamamalarıdır.⁹³ Bu durumda onlar zavallı, çaresiz, güçsüz, hastalıklı ve güç kuvvet karşısında mukavemet gösteremeyen kadın ve çocuklar hicretten muaf olabilir. Zira hicret, zorluk ve meşakkatlerle doludur. Ancak aksi olarak göç etmelerinde bir acizlik durumu olmamasına rağmen inkârcı ve müşriklerin arasında kalanların akıbetlerinin cehennem olacağı belirtilmektedir.⁹⁴

Sonuç olarak bu âyetlerin öncesindeki Nisâ sûresi 95. âyette, Yüce Allah, kendi yolunda savaşa gidenlerin, meşru bir mazereti olmadığı halde savaşa gitmeyip evde oturanlardan üstün bir vasıfta oldukları bildirildikten sonra, Nisâ 97. âyette de mazereti olmadan hicret ile Müslümanların safına geçmeyenlerin ve din için bir çaba sarf etmeyip zillet içerisinde yaşayanların durumu haber verilmektedir.

4.3. İlgili Âyetlerin Modern Dönem Tefsirler Bağlamında Yorumu

Modern dönemde yazılan tefsirlere bakıldığında Nisâ sûresi 97. âyeti hakkında gerek sîret gerek tefsir kaynaklarında yapılan yorumlarda öncelikli olarak öne çıkarılan husus Mekke'den Medine'ye hicrettir. Yukarıda zikredilen nüzul sebebiyle ilgili rivâyetlerde görüldüğü üzere Medine'de olduğu halde cihattan geri kalan, evinde oturup istirahat eden

⁹⁰ Mucâhid b. Cebr, *Tefsîru Mucâhid*, thk. Muhammed 'Abdusselâm Ebu'n-Nîl (Kâhire: Dârul-Fikri'l-İslâmî, 1989), 289-290.

⁹¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/381.

⁹² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 401.

⁹³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 402.

⁹⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/195-198.

mümin nerdeyse yok denecek kadar azdır.

Nisâ sûresi 97. âyeti Mekke'de Müslüman olup Hz. Peygamber ile hicret etmemiş birtakım kimseler hakkında nâzil olmuştur. Bu durumda hicret emredilmiş iken inkârcılarla beraber oturmak doğrudan küfür değilse de ayetin iktizasına göre ma'siyet ve nefse zulüm olur. Dolayısıyla ayetin zahirinden hareketle bir yerde dinî vecibelerini yerine getirmeye imkân bulamayan kişinin oradan hicret etmesi gerekir. O halde gerekli durumda hicret, bir çeşit mücâhede olarak kabul görmektedir. Zira inkârcıların kahrında ezilmek, hak dinin yayılmasına hizmet edememek, sonunda kötü bir akıbeta dönüşeceğinden kudreti olanın bu durumdan kaçınması gerekir. Aksi takdirde bu kişi nefesine zulmetmiş olur.⁹⁵

“...Melekler ise ‘Allah’ın arzı geniş değil miydi, hicret etseydiniz ya!’ dediler. İşte onların barınağı cehennemdir ve orası gidilecek ne kötü bir yerdir!”⁹⁶ şeklinde âyetle belirtildiği üzere hicret esnasında gerçekten zayıf olmadıkları halde kâfirler bunları taciz ediyor, zaafa düşürmeye çalışıyorlardı. Dolayısıyla ayetin iktizasından anlaşıldığı üzere bunların Mekke’den Medine’ye hicret etmeleri zorunlu idi. Nitekim bu âyetle tahsis edildiği üzere farzın terkedilmesi konusunda bu ortamda bulunanların hiçbir mazereti söz konusu değildi. Çünkü inançları sebebiyle müşriklerin inananlara verdiği eza ve cefa çok şiddetli idi. Bu dayanılmaz durum nedeniyle müminler önce Habeşistan’a sonra da Hz. Peygamber ile Medine’ye hicrete mecbur kalmışlardı. Âyetle kendini mustaz’af olarak gösterenler, vatan duygusu veya anlayışı yüzünden Mekke’de yerleşip kalmış, bir kısmı da yol tehlikesi, yaşlılık, hastalık gibi nedenlerle hicret etmekten acze düşmüş, bir kısmı da âyetin emri gereği hicret için yola çıkmış ve yolda ölmüştü. Özetle hicret görevini ifa etmekte kusurlu davrananların varacağı yer, kendilerine bildirilen emri terk etmeleri nedeniyle cehennemdir. Zira İslâm’ın ilk dönemlerinde hicret farz hükmünde idi.⁹⁷

Münafıklardan başka İslâm davasına bigâne kalan kimse bulunmamaktaydı. Dolayısıyla bu vasıfta olup da kendini mustaz’af gösterip samimiyetsiz gerekçeler ile hicret etmeyen kişiler ayetin sonunda ağır bir şekilde cehennem ile tehdit edilmiştir. Özellikle âyetle hicret etmeye güçleri yeten ve herhangi meşru bir gerekçe olmadan küfür diyarında yaşamına devam eden kişilere karşı ağır ifadeler kullanılmıştır. Bunlar için “kendilerine zulmedenler” tabiri kullanarak akıbetlerinin cehennem olacağına ve kendilerine yazık ettiklerine dikkat çekilmiştir.⁹⁸ Özetle kendilerine yazık etmekte iken ölen kimseler, Mekke’den Medine’ye göç etme imkânları bulunduğu halde bunu yapmayan, Mekke müşrikleri arasında kendi isteğiyle yaşamaya devam edenler; tekrar küfre dönen veya dinlerini tehlikeye atanlardır.⁹⁹

Nisa 98. âyete gelince burada, sözle değil de gerçekten mustaz’af vasfıyla aciz ve zayıf olan ve gösterilenler istisna edilmektedir. Nitekim onlar gerçekten fakirlik, ihtiyarlık ve

⁹⁵ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili* (İstanbul: Yenda Yayıncılık, ts.), 73.

⁹⁶ en-Nisâ 4/97.

⁹⁷ Vehbe Zühaylî, *Tefsiru’l-munîr*, trc. Hamdi Arslan vd., İstanbul: Risale yayınları, 2013), 3/202.

⁹⁸ Seyyid Kutub, *Fizilâli’l-Kur’ân*, 3/401.

⁹⁹ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 2/123.

acizliklerinden dolayı hicret etmeye güç bulamaz haldeydiler.¹⁰⁰ “Zayıf sayılanlar” diye çevrilen mustaz’af kelimesi, hâkim topluluk tarafından güçsüz ve önemsiz sayılan, talep ve isteklerine kulak asılmayan, adamdan sayılmayan, hakkını aramaktan aciz olan kimseleri ifade etmektedir. Medine’ye hicret ederek kurtulma imkânları var iken Mekke’de zillet ve zaaf içinde yaşamayı tercih edenler gibi, kişinin mustaz’af olarak kalmasında kendi istek ve kusuru bulunursa elbette bunun sorumluluğu olacaktır. Zira bilgisiz, amelsiz ve imânsız kalmak bu hususta mazeret olamaz.¹⁰¹

Seyyid Kutub, bütüncül bakış açısıyla Nisâ sûresi 97-100. âyetlerin nüzul sebebinden hareketle sosyal-psikolojik tahlillerde bulunarak birtakım izahlar yapar. Ona göre mal ve menfaatlerini muhafaza için cihattan geri kalan, bu esnada meydana gelecek olan zorluğu göze alamayıp hicrete yanaşmayan kimseler, ayette “nefislerine zulmedenler olarak isimlendirilmiştir. Melekler onların canlarını kendilerine zulmedenler vasfıyla almıştır. Zira onlar, meşru bir mazeret olmadan İslâm’ın gölgesinde yaşanılacak bir hayatı kendilerine haram kılmışlardır. Böylece kendilerine imkân olarak sunulan asil ve hür hayatı kendilerine yasak etmişlerdir. Tam aksi olarak küfür diyarının sefil, alçak, basit ve vahşi hayatını kendileri için layık görmüşlerdir. Allah (cc) da bu tercihlerine karşılık barınacakları ve dönecekleri yerin cehennem olduğunu onlara haber vermiştir.¹⁰² Mustafa el-Merâgî de (ö. m. 1952) bunların *i’lâ-yı kelimetullah* hedefinden ayrılmalari sebebiyle bunların ahiretteki hayırlardan mahrum olmaları şeklinde kendi nefislerine yapmış oldukları zulmü; yakınları arasında kendilerine zarar gelmesinden ve onurlarının kırılmasından korktukları için hak yolunda çalışmaktan vazgeçmeleri şeklinde izah eder.¹⁰³

Nisâ sûresi 97-100. âyetleri bağlamında hicretin hikmet boyutuna bakılacak olursa klasik tefsir kültürü yanında modern tefsirlerde de naslar üzerinden farklı yorumlara kapı aralandığı görülebilmektedir. Bu hususta Seyyid Kutub, siyâk-sibâk çerçevesinde bu âyetler konulu tefsir olarak izah etmek için tefsirinde hicret başlığı açar. Ona göre Kur’ân’ın takip ettiği ilahî metot, beşerin maruz kaldığı çeşitli korku ve heyecanlara dönük reçeteler sunar. Kur’ân, bu hususları gizli bırakmaz, sessiz de kalmaz. Hatta ölüme varıncaya kadar hiçbir tehlikeyi ihmal etmez. Nitekim ona göre yaşamı tehlikeye atmamak adına Nisa 100. âyeti de hicretin gayesini “Allah yolunda/itikada dair olmak” şeklinde kayıt altına alır. Önceki âyetlerin bütününe bakıldığında makbul olan hicret Allah yolunda olandır. Aksi olarak hicret, servet, zorluk ve yorgunluktan kaçmak, lezzet ve şehvetleri tatmak için olmaz. Zira dünyevî gaye için yapılan hicret asla makbul değildir. Böylece Kur’ân’ın mahiyet olarak

¹⁰⁰ Zühaylî, *Tefsiru’l-munîr*, 3/203.

¹⁰¹ Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 2/124.

¹⁰² Seyyid Kutub, *Fizilâli’l-Kur’ân*, 3/412.

¹⁰³ Mustafa el-Merâgî farklı bir yaklaşım göstererek, hicret konusunda inkârcıların samimiyetsiz özür beyanı hususundan hareketle günümüzde bid’at ehlinin de kendilerine zarar gelmesini önlemek bahanesiyle zalimleri hoş tutmaları şeklinde bahane üretmelerini de bu duruma dahil eder. Ona göre, Allah rızası için zarar görme tehlikesini göze alarak hakkı ikame etmek veya dinlerini yaşayabilecekleri yere hicret etmek farz hükmünde olduğuna göre bu türden bir mazeret ileri sürülmez. Bk. Ahmed Mustafa el-Merâgî, *Tefsiru’l-Merâgî* (Mısır: Matba’atu Mustafa el-Bâbî’l-Halebî, 1946), 5/131-132.

vurguladığı hicreti gerçekleştirenler, yeryüzünün engin havasını teneffüs etme ve dünyanın pek çok yerine ulaşma imkânına sahip olurlar. Nihayetinde de hayatın, rızık kurtuluşun elde etme yollarını kesbederler.¹⁰⁴ Bu bağlamda Nisâ sûresi 97-100. âyetlerinden Allah ve Resulünün emriyle dinini serbestçe yaşamak ve yaymak maksadıyla hicretin teşvik edildiği, mazereti olmayan kimselerin de kınanıp ceza görecekları anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak Nisâ 97-100. âyetleri bağlamında hicret Muhammed Esed'e göre hakikî ve mecazî olarak iki anlamda kullanılmıştır. Birisi tarihi olarak Hz. Peygamber ve ashabının Mekke'den Medine'ye göç etmelerini anlatırken diğeri ise ahlâkî muhteva taşır. Ona göre hicret, şekli bir yolculuk değil de insanın Şeytan'dan Allah'a yolculuk etmesidir. Bu meyanda o ayette geçen *murâğam* kelimesine “tenha yollar anlamını vererek” bunun ruhî yolculuğun ilk adımındaki buruk yalnızlığın mecazî ifadesi olduğuna dikkat çeker.¹⁰⁵ Bu ifadeleriyle o, Allah yolunda bir eylem veya hareket etmenin adı olan hicretin ahlâkî boyutunun niyet ile ölçülebileceğini söyler.

4.4. Âyetlerin Sosyal-İçtimaî Boyutu

Nisâ sûresi 100. âyette, Allah rızası için hicret eden kimsenin gideceği yerde bir kolaylık bulacağına işaret edilmektedir. Yine bu âyette kötülükten kaçarak Allah'a ve resûlüne hicret eden kişinin evini terk edip yolda ölse de mükafatının Allah'a ait olduğu müjdelanmekte, bu durumda olan kişiye O'nun rahmet ve mağfireti hatırlatılmaktadır.

Hicret olgusuna psiko-sosyal açıdan bakılacak olursa “Allah yolunda” olanların O'nun rızasına ve iradesine uygun bir hayat yaşamak için böyle bir yaşamın mümkün olmadığı yerden mümkün olduğu bir yere hicret etmesi; bu maksatla doğduğu, büyüdüğü, çevre ve yurdunu terk etmesi gerekebilmektedir. Bu durumdaki kimseler, psikolojik açıdan zor durumda olsalar da ayette de işaret edildiği üzere bunların yeryüzünde gidilecek başka yerlerinin olması, göçeceği yerlerde çeşitli nimetler, hürriyet ve genişlik bulmaları mümkündür. Nitekim zillet, baskı ve dinî hayatın devamı bakımından tehlike altında yaşamaktansa bu olumsuzlukların bulunmadığı yerleri aramak ve buralarda dinî hayata yeniden başlamak denemeye değer bir tecrübe olacaktır.¹⁰⁶

Mevdûdî, Nisâ sûresi 97. âyet bağlamında, kişinin hicret etmeyi bulduğu yerde kalması için iki mazeretinin olabileceğini söyler. Ya kişi, İslâm'ı yaymak, Hz. Peygamber'in ve ashâbının ilk dönemde yaptıkları gibi inkâra dayalı hayat yapısını İslâm'a dönüştürmek için durabilir; ya da içinde bulunduğu zulüm ortamından çıkıp gitmeye yol bulamaz ise zalimlere tavır alarak hoşnutsuzluk içinde orada kalabilir. Mevdûdî'ye göre bu iki durum hariç, küfür diyarında yaşamak, sürekli günah içinde olmak anlamına gelir. Dolayısıyla bu durumda ayette zikredilen “hicret edecek bir İslâm diyarı bulamadık” şeklinde özür de kabul edilmez. Mazeretlerinin reddi konusunda onlara: “Şayet bir İslâm diyarı bulunamadı

¹⁰⁴ Seyyid Kutub, *Fizilâli'l-Kur'ân*, 3/415-416.

¹⁰⁵ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı (meâl-Tefsir)*, trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), 1/163.

¹⁰⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/124.

ise, küfre boyun eğmek için ağaç yaprakları ve keçi sütü ile besleneceğiniz bir dağ ya da orman da mı yoktu?” şeklindeki farazi cevap verilebilir.¹⁰⁷

İslâm tarihinde Mekke'den Medine'ye göçten sonra hicret olgusu hakkında ilgili âyetler üzerinden sosyolojik yorum yapılacak olursa birtakım âlimler, “*Mekke fethinden sonra hicret mecburiyeti kalkmıştır; lâkin cihâd ve iyi niyetle yurdundan ayrılmanın gerekliliği devam eder; bu sebeple savaşa çağırıldığınız zaman hemen katılın*”¹⁰⁸ hadis-i şerifini mutlak manada almışlardır. Buradan hareketle de Mekke'nin fethinden sonra hicretin söz konusu olamayacağını söylemişlerdir.¹⁰⁹ Bu hadisin maksadına dair Hz. Âişe (r.a) şöyle açıklama yapar: “Bugün artık hicret mecburiyeti yoktur, daha önce müminler, dinini korumak, bu yüzden maruz kalacağı baskılardan kurtulmak için Allah'a ve Resûlune kaçıp sığınyordu. Fetih sonrası bugün ise Allah, İslâm'ı açıkça yaşanır hale getirmiştir. Dolayısıyla mümin nerede olursa olsun Rabbine kulluk edebilme imkânına sahip olmuştur.”¹¹⁰

Sait Şimşek, mezkûr Buhârî hadisinden hareketle şu beyanda bulunur: “Zikrettiğimiz bu şartların oluştuğu her ortamda hicret etme imkânlarına sahip olan Müslüman için hicret etmek farzdır. Peygamber'in (s.a.s) 'Mekke'nin fethinden sonra hicret yoktur'” meâlindeki hadisi Mekke'de yaşayan Müslümanların artık Medine'ye hicret etmelerine ihtiyaç kalmamıştır, anlamında değerlendirilmelidir. Çünkü artık Müslümanlar hicret sonrası (Medine'de) güçlenmiştir. Dolayısıyla bir yerde toplanmalarına ihtiyaç kalmamıştır. Ayrıca Mekke'de yaşayacak Müslümanlar bundan sonra hem dinlerini öğrenme ve dinî emirleri yerine getirme hem de onurlu bir hayat yaşamak imkânına sahip olmuşlardır.”¹¹¹

Günümüz tefsirleri ekseninde ilgili âyetler ve birtakım hadisler birlikte değerlendirildiğinde, Hz. Peygamber, Medine'ye hicret ettiğinde ona ittibâ edilmesi bakımından Müslümanların vahyin emrine uyup hicret etmesi farz hükmünde idi. Bunun nedenlerinden ilki, Hz. Peygamber'i desteklemek, gücünü arttırmak, Müslümanlarla beraber olmak; diğeri ise İslâm'ı öğrenmek ve yaşamak için elverişli olmayan ve dinî baskıların bulunduğu bir yere yerleşerek imân hususunu tehlikeye atmamaktır. Bu minvalde Mekke fethedildikten sonra tevhîde dayalı yaşamın önünde büyük engel olan Mekke müşrikleri kontrol altına alındığında birinci gerekçe ortadan kalkmış oldu. Bundan sonra ise hicretin farz olup olmaması ikinci gerekçeye bağlı hale geldi. Bu hususta belirleyici unsur kişinin dinî hayatı olunca hükmün mahiyetinin buna bağlı olması da tabii bir durum olacaktır. Bu minvalde klasik kaynaklarda Gayr-i müslim kimselerin kültür ve düzenlerinin hâkim bulunduğu ülkeleri veya toplumları potansiyel olarak “Dârul-küfr (dindarlık için uygun olmayan çevre)” kabul etmeleri nedeniyle buradan Dârul-İslâm'a göçülmesinin gerekliliği hususuna değinilmiştir. Ancak günümüzde Müslümanların siyasî

¹⁰⁷ Ebu'l A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an* (İstanbul: İnsan Yayınları, ts.), 1/395.

¹⁰⁸ Buhârî, “Cihâd”, 1.

¹⁰⁹ M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 1/557.

¹¹⁰ Bu hadis ve diğer rivâyetlerin tahriri ve metin yorumları için bk. Muhammed Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Neylu'l-Evtâr*, thk. 'İsâmu'ddin es-Sebâbetî (Mısır: Dârul-Hadîs, 1993), 8/27-34.

¹¹¹ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 1/558.

ve kültürel hâkimiyetleri bulunan ülke ve toplumlarda belli bir dinî anlayış ve yaşayışa karşı baskılar yapılabilmeğe; böyle olmakla beraber bazen de Gayr-i müslimlerin çoğunlukta oldukları bazı ülkelerde din ve vicdan hürriyetinin daha rahat olduğu görülebilmektedir.¹¹² Şevkânî (ö. 1250/1834), bu duruma dair şu görüşe yer verir: “Doğru olanın böyle yerlerden göçmenin farz hükmünde olmadığıdır. Çünkü ona göre yalnızca açıktan günah işlenmesi sebebiyle bir diyarı küfür ülkesi olarak saymak ne naslara ne de akla uygun düşmektedir.”¹¹³

Bu durumda elde edilen çıkarımlardan anlaşıldığı üzere hicretin temel gayesi küfür ve zulümden uzaklaşıp İslâmiyet’i bütünüyle yaşamaktır. Dolayısıyla âyetlerde anlatılan hususi hicret, Hz. Peygamber’in Mekke’den Medine’ye yaptığı hicrettir. Binaenaleyh şartlar oluştuğunda hicret her zaman yapılabilir. Zira Mekke’nin fethi ile son bulan hicret, Resûlullah’ın (s.a.s) hicreti olup genel olarak göç etme durumu son bulmamıştır.¹¹⁴

İbn Âşûr, hicret olgusunun hükmü bağlamında Müslümanın ikamet ettiği yeri altı maddede inceler. Hicretin günümüze yansımaları ve konumuzla alakası olması açısından bunlar özetlenerek şöyle sıralanabilir:

a) Dinini yaşayan kimselere baskı yapılan, belli bir din mensuplarının dinlerini terk etmeleri istenen ülkeler. Burada oturan Müslümanların tevhid inançlarına halele gelecektse bunların uygun yerlere hicret etmeleri, ilk dönem hicreti gibi vacip hükmünde olur. Nitekim Endülüs’te Hristiyan olmaya zorlanan Müslümanların büyük bir kısmı katliama mâruz kalmış; hayatlarını kurtarabilmek adına hicret etmişlerdir.

b) Dinî bir baskı yapılmayan, fakat Müslümanların içinde mal, namus ve can güvenliğinin bulunmadığı ülkeler. Dolayısıyla Dârul-harb niteliğinde olan böyle bir yerde mazeretsiz oturmak âlimlerce câiz görülmemiştir.

c) Din konusunda baskı, mal, can ve namus bakımından tehlike bulunmadığı halde Müslümanlara, Gayr-i müslimlere mahsus hukukun uygulandığı ülkeler. Bugün Batı’da, Hristiyanların yaşadığı ülkelerin hükmü böyle olup bu ülkelerde yerleşik olmanın hükmü konusunda İbn Âşûr, Mâlikîler’den, mekruh ve haram hükmü olarak iki görüş nakleder.

d) Müslümanlara, kendi dinlerine uygun hukuk kurallarının uygulandığı, şer’î mahkemelerin hükümlerine, âlim ve müftülerin fetvalarına göre hareket edilmesine izin

¹¹² Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 2/125-126.

¹¹³ Şevkânî, *Neylu’l-evtâr*, 8/27. Bu bağlamda Müslümanların ilk hicreti hakkında nazil olan âyet ve sünnetlerden anlaşıldığına göre hicret üç hikmete bina edilir; bunlardan ikisi hicretin kendisi ile ilgili, üçüncüsü ise toplum ile alakalıdır. *Birincisi*; bir Müslümanın dinî ve kişisel olarak aşağılandığı ve zulüm gördüğü bir ülkede ikamet etmesi caiz değildir. İncancına göre dinini terk etmeye zorlandığı veya orada ikamet etmesinin engellendiği bir yerde bulunan her Müslüman, dinini yaşayabileceği özgür bir yere göç etmelidir. Aksi takdirde burada kalışı günaha yol açacaktır. *İkincisi* ise; dini kabul etmek ve anlamaktır. Zira Hz. Peygamber döneminde dini öğrenmek esastı. Daha sonraları İslam’ı benimseyen biri, hükümleri bilen alimlerin olmadığı bir yerde yerleşmemeli; din ve ilim öğrenilen yere göç etmelidir. *Üçüncüsü* de Müslüman toplumla ilgilidir. Bütün Müslümanların, İslâm’ı yayan, onun hükümlerini ve sınırlarını koruyan bir topluma veya yönetime sahip olması vaciptir. Bk. Reşid Rızâ, *Tefsîru’l-menâr*, 5/290.

¹¹⁴ Gölcük, “Kur’an’da Hicret”, 10.

verilen ülkeler. Bu durumda hicret etmek veya etmemek konusunda kınanma olmamıştır.

e) Yabancılar mağlûp olmuş, ağır şartlarla antlaşmaya razı bırakılan sömürge, manda vb. durumunda bulunan İslâm ülkeleri. Bu tür ülkelerde yönetimin başında Müslümanlar bulunduğu ve İslâmî hükümler yürürlükte olup dinî bir baskı da söz konusu olmadığında hicret mecburiyetinin olmaması tabii görülmüştür.

f) Müslümanlara baskı yapılmamakla beraber başka inanç, ahlâk ve dünya görüşlerine mensup kimselere de diledikleri gibi yaşama hürriyeti verilen, İslâm'a aykırı birtakım uygulamaların açıkça görüldüğü, din ve ahlâk kurallarını ihlal edenlere karşı yalnızca sözlü uyarıda bulunan, bazen de uyarıda bulunulmayan ülkeler. Bazı âlimler, bu tür ülkelerden hicret etmenin farz hükmünde olduğunu öne sürseler de İslâm coğrafyasında saygın âlimler ise buralarda yaşamaya devam edip göç etmeye gerek duymamışlardır.¹¹⁵

Mahiyet olarak bu konuya bakılacak olursa sosyolojik grupların oluşması açısından Mekke'den Medine'ye hicretin sonuçları şu şekilde zuhur etmiştir:

a) Mekke'de kalıp Hz. Peygamber ile hicret etmeyenler. Bunlar, müşriklerin baskısı altında onursuzca hayatı tercih etmişlerdir.

b) Mekke'de kalmakla Medine'de indirilen vahiyden habersiz olanlar. Bunlar da dinlerini öğrenme ve yaşama imkânına sahip olamamışlardır.

c) Mekke'de kalıp hicret etmeyenler. Bunlar ise Medine'ye hicret eden ve orada bir devlet kurma imkânı bulan Müslümanlar gibi inkârcılara karşı din ve vicdan hürriyetlerini koruma vasfından kendilerini mahrum bırakmışlardır.¹¹⁶

Hicret olgusunun mahiyeti özetlenecek olursa Müslümanlar, nerede olurlarsa olsunlar, güçlenene ve kendisinden itikâdî olarak bekleneni yapana kadar İslâm dinini benimsemeleri ve desteklemeleri zorunludur. Dolayısıyla kişi imânını yaşamaktan uzaklaşır, dinî yaşantısına imkân bulamazsa bu durumda göç etmesi uygun olabilir. Bu hal üzere olan kimse için hicret dinî bağlamda bir yükümlülük olur. Aksi takdirde, İslâm'a karşı olanlar, Müslüman kimsenin dinî değerlerini yok sayıp dinden uzaklaşmasına, hatta nifak veya küfre düşmesine sebebiyet verebilirler.

Sonuç

Kur'ân, bireylerin inançları uğruna öz vatanlarından ayrılmaları şeklinde yaptıkları göç olgusu için *hicret* tabirini kullanır. Bunun dışındaki doğa şartları ve benzeri zorunluluklardan hareketle yapılan göç/hicret, insanlık tarihi kadar eski ve insani bir eylem biçimi olup sosyoloji ilminde önemli bir konuma sahiptir.

Kur'ân'da pek çok âyette hicret olgusundan bahsedilmektedir. Hatta birtakım âyetlerde inananların hicret etmelerinin zorunlu olduğu, mahiyet olarak ise peygamberlerin de

¹¹⁵ Detay için bk. İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 5/178-180.

¹¹⁶ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 1/558.

işaretiyle belli şart ve koşullarda inananların hicret etmeleri hususunun itikadî bir mesele olduğu anlaşılmaktadır.

Nisâ sûresi 97-100. âyetlerin yorumu bağlamında gelen nakillere bakıldığında tefsir kitaplarında bu husustaki teorik açıklamalar her zaman ve mekânda ihtiyacı karşılamaya, en uygun davranışı belirlemeye yetmemektedir. Özellikle günümüz sosyolojisi perspektifinden bakıldığında modern dönem tefsirlerde bir takım çözüm yollarına cevap verildiği görülmektedir. Bu hususta tutulması gereken yol ve yöntem, âyetlerin ve hadislerin amacını kavramak ve ona göre davranmaktır.

Yine Nisâ 97. âyette Hz. Peygamberle hicret etmeyenlerin melek tarafından “Niçin hicret etmediniz?” şeklinde kendilerine sorulduğunda, mustaz’af oldukları şeklinde mazeret bildirdikleri, ancak mazeretlerinin kabul edilmeyip akıbetlerinin cehennem olacağı âyette belirtilmektedir. Zira sebab-i nüzul rivâyetlerinde de görüldüğü üzere bunların bir kısmının Bedir’de müşrikler safında savaşa katılarak kalabalık oluşturmuşlardır. Böylece bunlar, gözlerini korkutma maksadıyla müminleri şüpheye düşürmek isteyip Mekke münafıkları vasfına dahil olmuşlar, bir kısmı da irtidât ederek inkârcı olarak ölmüşlerdir. Dolayısıyla bu şekilde müşriklerin arasında yaşamaya devam eden kimseler, ister bu beraberliğin veya baskının etkisiyle yeniden şirke dönsünler, ister dönmeyip her an bu tehlike içinde yaşasınlar ayetin iktizasına göre kendilerine yazık ve kötülük etmişlerdir. Bu durumda olanların yapmaları gereken şey Müslümanların arasına gelip onlarla beraber yaşayıp güçlü bir imâna ve gereği olan ihlasa sahip olmalarıdır.

Nisâ 98. âyette ise gerçek mustaz’afların istisna olduğu ve bunları mazeretlerinin kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle ahirette itikadî olarak bunların azaba uğratılmayacağı haber verilmektedir. Zira bunlarla ilgili nakledilen sebab-i nüzul rivâyetlerinde de hasta ve yaşlıların hicret emri kendilerine bildirildiğinde bineğine binip yolda vefat eden sahâbinin olduğu nakledilmektedir. Nisâ 100. âyette de bu hususta hicretin niyet boyutuna dikkat çekildiği bu niyetle yolda da vefat etse hicret sevabına nail olacağı bildirilmektedir. Buradan hareketle hicretin, fizikî olarak bir yerden bir yere göçmek şeklinde hakikî anlamı olduğu gibi, niyette ihlaslı ve samimi olmak anlamına geldiği görülmektedir.

İbn Âşûr, hicret olgusunun günümüz sosyolojisin bağlamında değerlendirilmesine dair birtakım izahlarda bulunmuştur. Yukarıda özetlenerek verilen onun bu yaklaşımlarının tarihe olduğu kadar günümüze de ışık tutacak ve tutarlı bir fikir verecek nitelik taşıdığı söylenebilir. Bunlardan siyasî ve tarihî meselelerle alakalı olarak sunduğu: “Din yüzünden baskı yapılmayan, fakat Müslümanlar için mal, namus ve can güvenliği bulunmayan ülkelerin Dârü'l-harb mahiyetinde olduğu, böyle yerde mazeretsiz oturmak da câiz görülmediği” maddesi bağlamında günümüzde bazı ülke veya bölgelerin bu vasıfta olduğu görülmektedir. Bu maddeden can, mal vb. durumlara maruz kalanların, hicret etmeleri anlaşırken, mazeret olmadan vatanlarını terk etmelerinin doğru olmayacağı da anlaşılmaktadır. Bu meyanda Müslüman halka sahip Bosna Hersek, Filistin ve Doğu Türkistan vb. ülkelerde yaşayanların günümüz şartlarında zulme maruz kaldıkları

durumlarda onların atalarından kendilerine varis kalan vatanlarında kalmalarının, direnmek suretiyle din ve öz kimliklerine sahip çıkmalarının daha uygun olacağını söylemek gerekir. Zira siyasî amaçlarla yurtlarından zorla çıkartılmak istenen Müslüman toplumların vatanlarını birlik şuuru ile direnmeden terk etmeleri, yıllarca üzerinde yaşadıkları ve atalarından tevarüs ettikleri toprakların Gayr-i müslimler tarafından işgal edilmesine sebebiyet verecektir.

Sonuç olarak belirtilecek olursa âyetler ve hadisler perspektifinden meseleye bakıldığında hicret veya bulunduğu yerde kalmak mecburiyetini, “siyasî ve kültürel hâkimiyet” yerine “din, düşünce ve vicdan hürriyeti” şeklinde günümüze yansıtmak daha isabetli olacaktır. Zira ele aldığımız âyetlerin verdiği mesaja bakılacak olursa Hz. Peygamber'in emrettiği hicret, inanç ve vicdan hürriyetine kavuşma bağlamında olmuştur. Bu hususî hicret emrine uymayıp dünyevî birtakım hevesler ile bulunduğu yerde kalanlar, dinî açıdan savrulmalar, hatta mürtet vasfına müstahak olmaya varan sonuçlara maruz kalmışlardır. Özetle Nisâ 97-100. âyetlerde bahsi geçen hususi hicret, Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye yaptığı hicrettir. Bunun dışında ise inanç hürriyeti ve bilgiye dayalı dindarlığı engellemeye dair şartlar oluştuğunda hicret her zaman yapılabilir. Binaenaleyh Mekke'nin fethi ile son bulan hicret Resûlullah'ın (s.a.s) hicreti olup genel anlamda göç etme durumu son bulmamıştır.

Kaynakça | References

- 'Akk, Hâlid 'Abdurrahmân. *Teshîlu'l-vusûl ilâ ma'rifeti esbâbîn-nüzûl*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1998.
- Alptekin vd., M. Yavuz. “Göç Sosyolojisinde Temel Kavramlar”. *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayınları, 2023.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbu'l-eşrâf*. thk. Riyâd ez-Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-sahîh*. 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Canberk, İsmail, Gündüz, Ahmet. “Kur'ân'da Özgürlük Bağlamında Hicret”, *Antakiyat: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2024), ss. 107-131.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Kitâbu't-ta'rifât*. Beyrut: Mektebetu Lubnân, 1985.
- Çetiner, Bedrettin. *Fâtîha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 3. Basım, 2002.
- Demirkol, Nihat. *Kur'an'da Göç Olgusu/Göç Olgusuna Otantik Yaklaşım*. Ankara: Sonçağ Yayıncılık, 2023.
- Doğu, Yaşar. *Kur'ân-ı Kerîm'de Hicret*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dîni Kur'ân Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Yenda Yayıncılık, ts.
- Fîruzâbâdî, Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmusu'l-muhîd*. thk. Mektebetu Tahkîki't-Turâş fî Muesseseti'r-Risâle. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 2005.
- Gölcük, Şerafettin. “Kur'an'da Hicret”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1986), ss.

8-20.

Görgeç, Gülsüm. *Kur'ân Kıssaları Bağlamında Hicret*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-'ayn*. thk. Abdulhamid Hindavî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2003.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1984.

İbn 'Atıyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib. *el-Muharreru'l-veîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. Abdu's-Şâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-'İlmiyye, 1422/2004.

İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. thk. Abdurrezzâk el-Mehdî. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422/2004.

İbn Ebî Hâtim. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, Mekke-Riyâd: Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1997.

İbn Fâris. *Mu'cemu mekâyîsi'l-luga*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1979.

İbn Hişâm, Abdulmelik. *es-Siretu'n-nebeviyye*. thk. Mustafa Sakâ İbrahim el-Ebyârî-Abdulahâfîz eş-Şelebî. 2 Cilt. Mısır: Matba'atu Mustafa el-Babî'l-Halebî, 1964.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl. *Lisânu'l-'Arab*. thk. Abdullâh Aliyyu'l-Kebîr, Ahmed Hasbullah, Hâşim Muhammed eş-Şâzelî. Kâhire: Dâru'l-Me'arif, ts.

Kâdî, Abdulfettâh. *Esbâb-ı nüzul*. trc. Salih Akdemir. Ankara: Fecr Yayınları, 1996.

Karagöz, İsmail vd., Dinî Karamlar Sözlüğü. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Basım, 2015.

Kitabı Mukaddes/Eski ve Yeni Ahit. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1996.

Kurtubî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câm'i li ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî. 20 Cilt. Kâhire, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1964.

Merâğî, Ahmed Mustafa. *Tefsîru'l-Merâğî*. 30 Cilt. Mısır: Matba'atu Mustafa el-Bâbî'l-Halebî, 1946.

Mevdûdî, Ebu'l A'lâ. *Tefhimu'l-Kur'an*. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, ts.

Mucâhid b. Cebr. *Tefsîru Mucâhid*. thk. Muhammed 'Abdusselâm Ebu'n-Nîl. Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, 1989.

Muhammed Esed. *Kur'an Mesajı (meâl-Tefsîr)*. trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk. 3 Cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.

Muhammed Hamidullah. *İslâm Peygamberi*. trc. Salih Tuğ. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1991.

Mukâtil b. Süleymân. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şehâte. 5 Cilt. Beyrut: Muessesetü'l-târîhi'l-'Arabî, 2002.

Muslim, Ebu'l- Hüseyin Muslim b. Haccâc. *el-Câmiu's-sahîh*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları-Dâru Sahnûn, 1992.

Neysâbü'rî, Ebu'l-Hasen Muhammed b. Ali el-Vâhidî. *Esbâbu nuzûli'l-Kur'ân*. thk. 'İsâm b. 'Abdulmuhsin. Demmâm: Dâru'l-İslâh, 1992.

Önkal, Ahmet. "Hicret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV, 1998, ss. 458-

462.

Râgıb el-İşfehânî. *el-Mufredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/2004.

Reşid Rızâ, Muhammed. *Tefsîru'l-menâr*. 12 Cilt. Kâhire: Hey'etu'l-Mısıriyyetu'l-Âmme li'l-Kitâb, 1990.

Sâhib b. Abbâd. *el-Muhît fî'l-luga*. thk. eş-Şeyh Muhammed Hasan Ali Yâsîn. 11 Cilt. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1994.

Sarıçam, İbrahim. *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesaj*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005.

Seyyid Kutub. *Fizilâli'l-Kur'ân*. trc. Bekir Karlığa, M Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler. 16 Cilt. İstanbul: Hikmet Yayınları, ts.

Sırma, İhsan Süreyya. *Müslümanların Tarihi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.

Soycan, Mustafa. "Taberî Tefsirinde Hicret". *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 3/1 (2019), ss. 123-156.

Suyûtî, Celâluddin. *Lubâbu'n-nukûl fî esbâbi'n-nüzûl*. thk. Yâsir Salah 'Azzeb. Mısır: Mektebetu't-Tevfikyye, ts.

Şevkânî, Muhammed Ali b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1414/1998.

Şevkânî, Muhammed Ali b. Muhammed. *Neylu'l-evtâr*. thk. 'İsâmuddin es-Sebâbetî. 6 Cilt. Mısır: Dâru'l-Hadîs, 1993.

Şimşek, M. Sait. *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*. 5 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Kâhire: Dâru Hecr, 2001.

Yalçın, Cemal. *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayınları, 2004.

Zemahşerî, Muhammed b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*. thk. 'Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Mu'avvad. 6 Cilt. Riyâd: Mektebetu'l-'Ubeykân, 1998.

Zemahşerî, Muhammed b. Ömer. *Esâsu'l-belâğa*. thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.

Zühaylî, Vehbe. *Tefsîru'l-munîr*. trc. Hamdi Arslan vd. 10 Cilt. İstanbul: Risale Yayınları, 4. Basım, 2013.